

К651б / 74408 / 11

МОЛОДНЯК

7.6576

11

З М І С Т

Поезії: Т. Масенко, Ю. Дубков,
Л. Олійник, Д. Чепурний, Є. Фомин.

Проза: Л. Скрипник—Будинок при-
мусових праць. К. Валовень—Будні

Статті: Г. Овчаров—До підсумків
Плеханівського десятиріччя. В. М.—В. Со-
сюра. І. Барашка—До нових досягнень.

Літературно-мистецька хроніка.

Бібліографія.

м. 28
7794

НА
БОВА
ЕНА

Л И С Т О П А Д

Ц К Л К С М У

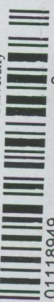
ЖАРКІВ

1 9 2 8

Ціна 50 коп.

Журнал продають по всіх книгарнях
видавництва та кіосках Контрагентства
« « « Друку на Україні « «

V.N. Karazin Kharkiv National University

01118949

3

НАШІ СПІВРОБІТНИКИ:

А.Александровіч (Білорусь), Багмут І., Барашка Іл. (Білорусь), Басок В. (м. Глухів), Бойко І., Влизько О., Вухналь Ю., Галь Церво (Польща), Гаско М., Голуб Ф., Гончаренко Ів. (Лубні), Голота Петро, Гордієнко Дм., Гримайло Я., Даніман Б., Десняк В., Стромєнко В. (Дієв Марко) (Запоріжжя), Донченко Олесь, Дубовик М. (м. Дніпропетровське), Дукин М., Дудар Ал. (Білорусь), Заліський П., Зарва І., Затонський В., Ірчан М. (Вінніпег), Ключчя Ан., Коваленко Б. (Київ), Косарик-Коваленко Дм., Ковтун Ів., Кожушний Марко, Конторин О., Корнійчук О., Коряк В., Кузьмич В., Кундзіч Олексій, Кулик Ів., Кириленко Ів., Ладен О., Лакиза П., Лимар В., Ліberman Д. (Стара Бухара), Масенко Терень, Мотузка М., Момот Ів., Новіков Г. (Кривий-Ріг), Новицький М., Овчаров Г., Озерний Т., Олійник А. (м. Конотоп), Палівець Ів. (Кремінчук), Первомайський Леонід, Пуччето Макароні, Радченко П., Рудерман М. (Москва), Сидоров А., Скрипник Л. (Сталіно), Скрипник М., Смілянський Л., Таран Ф., Тарновський М. (Нью-Йорк), Теодор Орисіо, Толкачов П. (Азербайджан), Усенко Пав., Шевченко Ів., Шеремет М., Шульга-Шульженко М. (Умань), Хвиля Андр., Худяк В. (Донбас), Філіпов О., Фомин Євген (Херсон), Фурер В., Юринець В.

РІК ВИДАННЯ—ДРУГИЙ

„МОЛОДНЯК“ — виходить що-місяця (1—15 числа) на 8—10 друкованих аркушів (128—160 стор.).

„МОЛОДНЯК“ — продається в усіх залізничних кіосках Контрагентства Друку на Україні.

ПЕРЕДПЛАТА ЖУРНАЛУ „МОЛОДНЯК“:

На рік	4 карб.
На 6 міс.	2 „
На 3 „	1 „ 10 коп.
На 1 „	— „ 40 „
Ціна окремого № (в роздр. продажу) — 50 коп.	

Передплату надсилати на адресу: м. Харків, Пушкінська вул., № 24 (поштова скринька 300), Видавництво „РАДЯНСЬКЕ СЕЛО“, журнал „МОЛОДНЯК“.

Літературно-критична БІБЛІОТЕКА журналу „МОЛОДНЯК“

Літорганізація та редакція журналу „МОЛОДНЯК“ розпочали видання літературно-критичної бібліотеки. До бібліотеки ввійдуть збірки прози, поезії та критики. Розмір кожної книжки від 2 до 3 друк. аркушів.

КНИЖКИ, ЩО ВИЙШЛИ Й ПОСТУПИЛИ В ПРОДАЖ:

Олексій Кундзіч—В ущелинах республіки. Новели. Стор. 80, ц. 45 к.
Вол. Кузьмич—Італійка з Мадженто. Повість. Стор. 96, ціна 65 коп.
Іван Момот—Літературний комсомол. Критичні статті. Ст. 96, ц. 45 к.
Юрій Вухналь—Початкуючий. Літературні гуморески. Стор. 54, ціна 35 к.
Лев Скрипник—Вибух. Оповідання. Стор. 112, ціна 65 коп.
Лев Скрипник—Двісті п'ятдесят перша верства. Оповідання. Ст. 111, ціна 70 к.
Леонід Первомайський—Оповідання. Стор. 86, ціна 60 коп.
Петро Радченко—Скрипка. Оповідання. Стор. 77, ціна 50 коп.
Д. Гордієнко—Зелений флігель. Оповідання.

ВИГОТУВАНО Й ЗДАНО ДО ДРУКУ ТАКІ КНИЖКИ:

Володимир Юринець — Значіння Плеханова для марксіської соціології мистецтва.

В. Стромєнко (Марко Дієв)—Плавні. Оповідання.

Крім цих книжок, по бібліотеці буде видано збірки авторів:

ПРОЗА — Андрій Ключчя, Л. Смілянський, П. Радченко.

ПОЕЗІЇ — Ярослав Гримайло, Іван Гончаренко, Євген Фомин.

КРИТИКА — Вол. Коряк, Андрій Хвиля, Борис Коваленко.

Замовлення надсилати на адресу: Харків, вул. Вільної Академії, № 6. Видавництво „Пролетарий“.

г. 6576

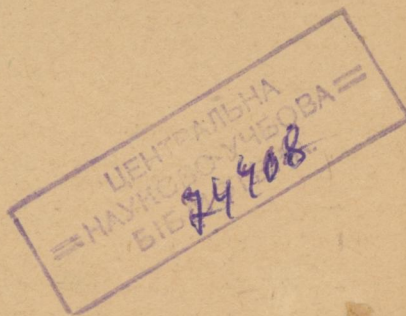
МОЛОДНЯК

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ - МІСЯЧНИК
О Р Г А Н Ц К Л К С М У

ЗА РЕДАКЦІЄЮ
Ф. ГОЛУБА, П. ЛАКИЗИ, Т. МАСЕНКА,
О. КУРГАНОВА, П. УСЕНКА

1928
479x

11
(23)

ЛИСТОПАД 1928 ХАРКІВ

59 68

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літопису Українського Друку“, „Картинному репертуарі“ та інших покажчиках Української Книжкової Палати.

Трест „Харків-Друк“.
Друга друкарня
ім. В. Блакитного.

Укрголовайт № 41/ж.
Зам. № 898 — 2000.

ПОЕЗІЇ

ТЕРЕНЬ МАСЕНКО

РИШТОВАННЯ

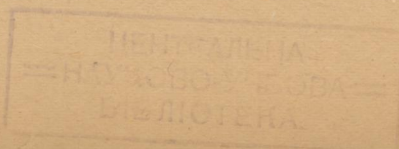
Тривожний ранок—
гримить прекрасний,
далеким морем
гомін залізний,—
мов на риштованні
жовтневе гасло
про будівництво
соціалізму.

Тривога ранку
не випадкова,
не випадкова
залізна рима,
все вище хмари
риштовань нових
понад кварталами
трухло-старими!

Лиш до околиці
хижо чорніє
морем голодним
шум кукурудзи...
Трактор і свитка—
вся індустрія
в первісній глині
бреде та грузне.

Тим од риштовань
грому удари,
з чорного серця—
біль і тривога...
Чуєш, мій краю,
риштовань хмари
громами будять
твої дороги!

Чуєш, мій краю!
Хмар водопади
в долинах чорних
зорі запалять,
ті, що під ними
за нашу правду

на Перекопі
голови клали.

Ще одно літо
з піснею жалю,
за журавлями—
в далекий вирій...
Що добудовано—
те не вражає,
що без риштовання—
скромне і сіре.

Ви тільки, хмари,
ліси тривожні,
ви не одміряні,
ви й не запізнені,
і вже за вами йдуть,
йдуть переможними
кроками
роки залізні.

В тобі лиш, чорний
ліс індустрії,
як синтез пориву
в класовім гаслі,
і наша певність,
і наша мрія,
така далека,
й така прекрасна!

Ю. ДУБКОВ

ІЗ ЦИКЛЮ: ЗА КИЇВ

В. Елланові

Розсипаних огнів
Одна по другій скалка,
Мов падаючи в рів,
Побігли струмні в балку.
Огонь ясний та хмиз—
Готова страва ждана,—
Що дим в повітрі ніс—
Хвилюється і тане.
Потьмарить виднокруг
І в тишині понурій
Чуткий піймає слух—
Іде на землю буря!
Мечі мов бунтарів—
Огні у хмарі строгій
Серед мінливих зір,
Що у безмір'ї тонуть.
Чи слави досягнуть?
Париж, Берлін і Відень!
У небезпечну путь
Нам на конях похідних.

АНАТОЛЬ ОЛІЙНИК

З ЛИСТА ДО ДРУГА

I.

Отак по коліна зайду у Дністро
І бризкати буду на тебе,
У кров обмочу я іржаве перо
І буду співати, як лебідь.
Ой, леле мій смутку! Як хвиля крила
Черкнеться, але не замочить—
Нехай пролітає, минає стріла,
Я жити, я бризкатись хочу.
Ще тільки-но сонце моє ізійшло—
Купатися будемо разом!
Ще тільки зростає зелене стебло
І дивиться в світ з перелазу.
Ти хочеш тікати—тікай! Дожену!
І бризну веселкою в очі.
Ти ждеш, прихилився, смієшся?—ну-ну...
Ти крила приборкати хочеш?
Стою по коліна й плещуся в Дністрі...
Ех, бризнути б так на Бендери!
Чіпляє, налипло вже щось на пері,
І сохнуть слова на папері.

ДМ. ЧЕПУРНИЙ

ЦИГАНИ

Світанок з неба завітав.
В степу цигани всі веселі,—
Вони збудують нові села,
Забудуть мандри по світах.
Цьому навчила їх Милана,
Важурина дочка кохана.
Важура—„сива голова“,
Всю ніч не спав, та як же спати,—
Коли вже скоро спільну хату
Цигани будуть будувать.
Ми ж вільні всі, як в полі вітер,—
А там живи й зимою й літом.
— Ну, що ж, прощайте! Буду сам,
У цих степах життя кор'тати.
— О, схаменіться, тату, тату,
Старе тут сонце і краса.
Вже дика пісня одлунала,—
Казала батькові Милана.
— Новим життям не жить мені,
Я не скорюсь йому ніколи,
Ну, як забути вільне поле,
Шумливі ярмарки, огні?

Ти не ятри старечі рани,
 Бо так жили діди-цигани.
 — Не є ти батько,—ти чужий,
 Життя змете таку людину...
 А у Важури сльози лнуть.
 — Хіба ж було погано жить?
 ... Зникали сивії тумани,
 Цигани всі із батогами...
 Заметушились. Крик дітей,
 Ніхто не чув уже старого...
 — Пора у путь!—Пора в дорогу!
 — Нехай нове життя цвіте!
 ... Вози ритмічно заскрипіли.
 Сміється радо ранок білий.
 Зостався сам. Кому сказать?
 Навколо пусто... тихо... журно.
 Стояв задумливо Важура,
 Обличчя змучене в сльозах,
 Дививсь на шлях йому незнаний,
 Яким поїхали цигани.

ЄВГЕН ФОМИН

ЧОРНОВІ НОТАТКИ

I.

В тишині, як і в шумі
 Не добереш нічого.
 Куди твої думи?
 Куди дороги?
 Скільки б зусиль не тратив,
 Нічого не ясно.
 Одні абстракти,
 Одні контрасти.

II.

Я сьогодні такий, як ніколи,
 (Хоч про себе не слід писати),
 Але я відчуваю болі
 І мушу сказати.

Інший в собі схоронив би їх,
 Сам би собі заперечив,
 Сказавши: життя моє скривджене
 Тут не до речи.

Дні ідуть, що вирують вирами
 Поруч з днями нудними й сірими.
 Я хотів би щоб люди

в прийдешнє вірили

І були щирими!

БУДИНОК ПРИМУСОВИХ ПРАЦЬ

Розділ перший *)

15.

І ось, нарешті, виходжу я з лікарні. Мені радісно й легко. Цілих чотири дні лежав я, відпочиваючи, цілих чотири дні був я ніби скований. Коли б не розмови з Поліною та Тонею, що по двічі заходили до мене—це була б справжня камера. Я дивуюсь, як міг я просидіти десять місяців у слідчому корпусі.

Першого зустрів я Князя. Він теж „виходив“, але з одиночки. Зустрілися радісно, ніби найкращі приятелі.

— Ну, як ви?

— Нічого... Відсидів в „узіліще“, акі грішник в геєні огненній... Знаєте, воно, власне кажучи, не така вже біда, ця славетна одиночка, у якій ви і подібні вам „добродетельні юноші“, я певний, ні разу не сиділи, але це я так, між іншим, да... навпаки... воно б гарно було, бо не треба йти на роботу, тільки, знаєте... ніякої вам розваги... сидиш собі з яким-небудь ідіотом і до того обридне його пика, що, здається, тільки б і робив, що плював би в неї... Запалити є у вас? А-а, цигарки... Дякую... Н-ну... а до того ж, знаєте, ще весна... сонце так і пре в вікно і знаєш, що там, за стінами садок-ресторан „Шато“, зелений увесь, квітки, клумби, офіціанти, а ти мусиш сидіти в одиночці з якимсь бовдуром... Від нудьги робив карти... з попівського євангелія... Ось хочете подивитися? Коли забирали мене в одиночку, встиг сперти... Уявляю собі нашого отця Аркадія. Знаєте що... дайте ще цигарочку і посидимо отут на травичі... Спішити однаково нікуди... А тут чудова місдинка, безумовно, в межах Бупру...

Сіли. Вився клубочками синій димок, кущі трави надвечір були свіжі й пишні. Князь поклав голову на камінь і встромив жвавий погляд очей у безмежну товщу неба—прозороблаkitну й тримтячу.

З насолодою ковтав повітря, комір сорочки мережаної розстібнув.

— Хо-ро-ше. Ах, як хороше навіть тут... Мерзотно-красива і бридко-прекрасна річ—наше життя...

Я засміявся:

— Якось воно не в'яжеться... „Бридко-прекрасна“... і, взагалі, Трубін, що ви за людина? Оптиміст? Песиміст? Мета вашого існування? Ваші стосунки з суспільством? Нічого не розумію... Жив поруч з вами кілька місяців, і не потайлива ви людина, а нічого не розумію... То ви починаєте лаяти минуле життя, самодержавство, інших представників його і захищати Рижого та інших, то ви глузуєте з

*) Див. „Молодняк“ № 9 і 10.

сучасного, говорячи, що ним керує Рижий і тому воно провалиться і т. д. Не розумію... Хто ви, питаю вас?

Князь нарешті перестав вдивлятися в запону неба і, перевівши погляд, тонко всміхнувся і сковзнув очима по моєму обличчі. Повів плечима:

— Питаєте, хто я? Ох, горе мені з вами, філософами... Любите ви нищпорити по чужих „я“, ховаючи своє, досить таки сухеньке...

Замислився, похитуючи головою:

— Хто я?.. Гм... Оце так питання ви поставили мені, друже... Хто я? Одного разу я сказав, хто я... Пам'ятаєте? Додати ще? Будь ласка: веселий песиміст, сентиментальний цинік, ледащо, нероба—взагалі, людина, до сучасності не пристосована, сьогоднішньому дневі непотрібна, а вчорашній день також зрікся її... За комір, та зі скідців. Не хвалючись, повинен вам сказати—я дуже, дуже прониклива істота... Бачу я, хто я й що я є... Бачу і знаю, що звідусіль мене женуть, що історія таких, як я, людей плямує... А в тім—тьфу... Страшенну дурницю верзу я... Історія... Плямує... фу, як голосно... Правильніш сказати—історія навіть і не згадує за таких, як я, та „іже зі мною“...

Глибоко замислився, всотавши в груди дим півцигарки, продовжував:

— Вас чомусь зацікавило, що я з себе уявляю?.. Думаєте, може ускладнена натура я? Ні. Простісінька... Знаєте, колись ще за моєї молодости, сидючи в закапелку, під самим дахом, на шостому поверсі (ви не думайте, що я князь... Я такий же „князь“, як ви—Остенгзейський барон, це мені колись довелося жити під прізвиськом князя Андерсена, вів я тоді велику аферу, але провалився і з того часу прозвали мене „Князем“).... Так от, коли я ще не був Князем, та й прізвиське в мене було інше, я сидів на шостому поверсі і працював, працював, що є сили, щоб здобути собі слави, пошани і грошей... І я був уже на шляху до своєї мети... Вірніш, однією ногою я ступив уже на цей шлях, залишалось переступити другою...

Був я початкуючим художником... Але, крім того, був я ще й мислителем... Я думав, завжди думав про суспільство, про людське життя, про себе в стосунках до суспільства й про майбутнє...

І завжди, дивлячись у вікно, туди, за місто, у манливу блакить далечини, у прозорий обрій, я відчував, що мене ссе в грудях, що мені нудно й нудно, хотілось мені, ніби еквілібрістові, бігати по дроту і щоб навкруги була небезпечність, смерть... Грати з життям мені хотілося... Завжди грати... І, щоб кинути це сидяче здобування слави та пошани, щоб кипіти, клекотіти, відчувати життя... Пристати до революційної боротьби? Ні. Не варто. Я вже тоді відчував, що людськість гине, дегенерується, що йдуть лише десятки, а мільйони сидять, попиваючи „пиво життя“, що тюрми ніколи не переведуться, що щастя можна здобувати лише самому собі, борючись за своє власне існування, за самого себе... Бо однаково—лише виточиш силу, кров і нічого не здобудеш...

І в той же час любив я життя, як люблю його зараз, любив волю, любив усе красиве...

Ну, коротко кажучи, одного прекрасного ранку я закинув до бісового батька свої фарби, олівці, альбоми й зробився аферистом...

Досить з вас? Чому я лаю минуле? Тому, що воно давило мене, садвило за ґрати, тому, що представники його були точнісінько—наш полковник, тому, що воно ненавиділо мене, бо я обчищав кешені тим, у кого були грошенята... Рижих чому я підтримую? З ними я сиджу по тюрмах, вони далеко кращі за „полковників“ і, хоч віддаля—колеги мені... Чому не люблю сучасне? Тому, що воно, знову ж таки, садить мене за ґрати, віднімає в мене найдорогоцінніше—волю...

По черзі вам відповідаю. Чому сміюся з Рижих? Тому, що вони дурніші за мене, переді мною вони—крапка.. Чому люблю життя? Тому, що воно прекрасне, тому, що, живучи, бачу я сонце, прозорий кришталь неба, зелене листя дерев, чую музику, обіймаю жінок, відчуваю солодощі їхніх пругких тіл.

І чому песиміст я? Тому, що життя—дурниця, коротке воно, куде... Тому, що люди страждають, мучаться в хворобах, борються й, навіть зборовши одвічного ворога—капітал, не зборють смерти... Навіщо ж боротьба? Навіщо ці тисячі трупів? І, головне, про себе... Одного дня я мушу кинути свою захоплену кипучу гру, мій мозок кине вже працювати над складними завданнями, очі не бачитимуть нічого, навіть тюремних ґрат, і тіло гнитиме в землі... Черви його їстимуть... Ось... Запишіть у ваш блок-нот... У блок-нот філософа.—Князь знервовано зім'яв недокурка і жбурнув його далеко в траву.—Досить з вас?

Для мене це було, безумовно, дуже мало, і я сказав:

— Малувато... Про головне ви майже нічого не сказали... Я лише одно розумію... Ви розумна людина... але... великий індивідуаліст... І в цьому ваше нещастя...

Князь підвівся:

— Так, у цьому моє щастя, у цьому моє й нещастя... Ви не помилились... А ось про головне... Гм... Юначе! Не забувайте, що навіть і в циників, індивідуалістів та аферистів є щось „головне“, про яке вони мабуть не будуть розказувати першому-ліпшому, хто зацікавиться їхнім життєписом... А ви за „інтерв'ю“ заплатили всього лише чотирма цигарками... Це ж така дурниця!.. Ну, ходітьте, бо вже он „центрйон“ збирається бити в дзвона—на перевірку чи що... Час уже...

Пішли. Дорогою я запитав Князя:

— Слухайте... А ви б... згодні були... втекти на волю?

Князь посміхнувся:

— А як ви думаєте, мій молодий друже, згодний би був вовк сидіти на ланцюгу? І не манило б його в ліс, де таке приємне повітря, так легко дихається, хоч часом шунок порожній до нестями?

Бліде обличчя Князеве почервоніло. Мовчки дійшли ми до корпусу засуджених...

... А, Володимировичу, моє тобі сорок п'ять з китицями. Скучив за тобою. Петьчине обличчя сяє і добродушні очі встромлені на мене радісно й прихильно.

— Скучив, а чому не зайшов одвідати?—питаю.

— Не пустили мене... Кажуть, лише в неділю можна... Я й бігав до тієї... Як її... Антоніни Аркадієвни... до бібліотекарки... Чутка була, що її допустили тебе відвідувати... Усе про тебе, Володимировичу, розпитував... Перелякались ми, коли ти знепритомнів та про волю почав кричати...

І пошепки:

— Як ото закричав ти, я стояв коло Сеньки-Вуха... Дивлюсь—зблід Сенька-Вуха та схопився руками за Дорофієва і бубонить „це він підслухав... провалилось... Усе чув... чув... гад...“ І Дорофієв зморщився... Що вони там замислили,—не знаю... Чи не плітувати часом? Бо Сенька-Вуха та Пашка-Душогуб усе шепочуться, усе розмовляють про щось таємне... Мать так, що й сплітують...

І заздрісно зідхнув:

— Ех!

— Що „ех“?

— На волю й мені хочеться... Кортить... Як оце тебе не стало,—нудьга мене взяла... То хоч книжечку мені прочитаєш, та поясниш, що

воно, та як, або про дикунів-людей розкажеш, що м'ясо їдять... Або ще що... А то ж нікого... Нудота...

Тихенько, ніби соромлячись своєї фамільярності, поплескав мене по плечі Петько і засміявся:

— Ех, Андрію Володимировичу, полюбив я тебе... Хороша ти людина, душевна, хоч і сурйозна весьма-дуже... Значить, що я й що ти? Вчений ти, усе знаєш, а зі мною, як з братом... Нудно мені буде без тебе, Володимировичу...

Зробилося приємно й тепло від цього простого братерського признання. Я міцно потиснув руку Петьчину. І в цей же час почув на собі чийсь колючий, важкий та пильний погляд.

Швидко обернувся і побачив Дорофієва... Він кутив цигарку й обличчя йому було замкнуте й спокійне. Здаля Дорофієв вклонився мені, вклонився, як спілкамерникові, ввічливо, навіть занадто ввічливо, але в цій ввічливості відчув я щось погрозливе й суворе...

Через хвилину Дорофієв уже розмовляв із Сашком Павловим, а до мене підходив радісний Сидір Ілліч.

— А, синку, моє поштеніє. Одужав? От добре. Бо порожніє без тебе твій станок... І Петька став без тебе, Андрійку, млявий якийсь... Думає все...

— Так, думаю...—засоромився й почервонів Петька.

— Про що ж ти думаєш?—спитав я.

Махнув Петька рукою:

— Так... різне... Плани різні... Колись скажу... Їй-бо...

Сидір Ілліч простяг мені цигарницю і схвильовано сказав:

— Уже ти дізнавався, що ото я креслю ночами?

Мовчав я.

— Завтра визнаєш усе... Усе, Андрійку, визнаєш... Десять років моїх визнаєш—важких, клятих десять років... Покажу тобі й розповім усе... Свято в мене сьогодні... Закінчив працю.

Довго сиділи й розмовляли з Сидором Іллічем... Потім підійшов Барнатович, уважно оглянув мене, помацав кістки навіть і хитнув головою:

— Схудли... А зараз як?

— Зараз? Нічого. Хоч вірші пиши.

— Е... До речі... Сьогодні після перевірки ходітьте в редакцію нашого журналу, буде превелике засідання... Маєте силу просидіти?

— Та що ви! Я зовсім уже одужав... Можу й за працю взятися...

— Е! Це ще краще... Бо рукописів до журналу вже сила... Усі камкори матеріали свої подали, є й оповідання, і вірші. Навіть два фейлетони є...

Ух! Аж дух захопило від радості. Так швидко, всього півтора тижні, і вже стільки матеріалу... Виявилось, що другого дня Бравченко через камкорів сповістив камеру про видання нашого журналу „Зоря“, і хлопці застрочили...

До перевірки залишилося ще багато часу.

По камері ходила новина—цього тижня мусить перейти вартувати на наш коридор доглядач Афонькін, ненависна всьому Бупру людина, але „любимчик“ Гордієнка.

Про „коники“ Афонькінові, особливо по слідчих коридорах, ходили цілі легенди.

Говорили, що це тип справжнього доглядача царського часу, який усе життя провів у тюрмі, що він навіть штовхає і б'є затурканих, неписьменних уркаганів, які ніколи нікому не скаржаться на свою адміністрацію: „поскаржся, мовляв, на нього, ще гірше буде... Йому то

нічого—висловлять догану, і все, а потім заїсть, сатанюка... Скаржся на такого, спробуй, коли в нього такий важний захисник, як Соломон.

І не скаржилися.

В нас у камері новину цю сприйняли по-різному. Рижий похмуро бубонів:

— Чекайте, ось прийде Афонькін, він, душа з ніво вон... він, гада-гідра, покаже вам, де каїн барахло приймає. Цей покаже.

Учень профкурсів Гронченко блиснув окулярами, розмахнув руками й сердито скрикнув:

— Що ви, справді, мелете, Рижий? Не можна ж бути такою затурканою людиною. Ну, що може він зробити вам, цей Афонькін, га? А коли змовчите, думаєте—змовчу я, або Довголюк, Барнатович, Наріжний, Сидір Ілліч? Чи не знайдемо ми, кому скаржитись? Що це вам, царська каторга, так? Негоже, Рижий, бути такою затурканою людиною. А ну, пригадайте, що сталося з отдельонним Хвостовим?

(Хвостов чергував на нашому коридорі і за те, що він одного разу виматюкав в'язня, Хвостова зняли з праці).

Рижий на мить замовк, але через хвилину знову мимрив:

— Так то ж Хвостов... а то... Афонькін... Його й Соломон захистить... Соломон... А Соломон—не аби що, помічник... Он що...

Гронченко вилавив зі шкіри,—доводив Рижому, що Афонькін не така вже важна й страшна птиця.

Рижий затовк своє:

— Соломон... Помічник... Це не ми з тобою...

Сидір Ілліч долонею правої руки підвів угору свою поскублену борідку, насмішкувато подивився на Рижого:

— Отуди к бісу. Затовкла сорока Якова, а іншої пісні й не знає... Завів своє... Соломон, Соломон. Чудак ти! „Лава підсудних“ хіба репне, коли на неї сяде такий поважний птах, як і твій Соломон хоч би? А хіба для Соломонів не буває Біржі Праці, на легший випадок, га? Отже й дурень ти, Рижий, як я на тебе подивлюсь... Власне й не дурень, а так—дуже вже ти засмикана людина... Підтягнись, Рижий, бо битимуть тебе до смерті.

Коржик пустив дотеп:

— Рижий, лахва тобі. Церкву там нову будують.

— То що?—спитав Рижий.

— Ходитимеш туди... Бо таких, як ти, і в церкві б'ють... От нажерешся, аж черево випнеться... З дотепу цього дехто посміхнувся, дехто не звернув уваги. Але Рижого перекопати не можна було у величності Соломона. Остільки великим здавався йому помічник Гордієнко, що думалось Рижому, ніби він—Гордієнко, якийсь олімпійський божок, що велично возсідає на троні своєму, обкурений фіміямом, і, безумовно, який уже там суд може бути на Соломона, коли він „помічник“, а не аби хто... Помічник. А ну-мо, потягайся з таким? Проте ж, питання про перевод Афонькіна на наш корпус чомусь зачепило майже всіх, крім Наріжного, о. Аркадія та ще двох... Інші говорили, що дійсно „лягавий Афонькін прижиматиме“—в нього після роботи не дуже розгуляється, він завжди робитиме капості в'язням, оббріхуватиме тих, чия пика не вподобается.

Інші ставилися до цього байдуже: плювати, мовляв, на Афонькіна й на таких, як він.

... Підвівши очі до неба, сидів о. Аркадій і коло нього ніби знятий з ікони мученик—м'ясник.

Червоне м'ясникове обличчя натягло на себе поганеньку машкару „смирнення“, голос зробився солодкий та масний. Зідхав м'ясник із-за

товстого шару лою, визирав безбарвними очима на о. Аркадія, зідхаючи, хрестив рот і тоненьким, мало не жіночим голосом, пискав:

— Але святе письмо що об цім говорить? Ох, гріхи наші, батюшко, гріхи наші. Люди гинуть по в'язницях, страждають люди у геєне огненій... Що святе письмо про це говорить?

Зупинився коло м'ясника Князь, усміхнувся своєю звичайною, ледви помітною посмішкою і в унісон м'ясникові, також тонко і верескливо відповів:

— І глаголіт об сем святое пісаніє:—пакі і пакі не торгуйте дохлим м'ясом і не поглотіт вас геєна огненная—сіречь узліще—Бупр № 1. Се глаголет пісаніє святое. Амінь.

Камера вибухнула реготом... Сміявся навіть лікар Наріжний і крізь регіт сказав:

— Слушайте, Князю. Я знаю, що ви погана людина, знаю, що ви здібні на все, що ви ради вашого власного „я“, ради його бажання можете задавити стареньку бабусю або зґвалтувати дитину, але, слово честі, я іноді люблю вас, за вашу прекрасну одвертість, за вашу їдкість, що ви ненавидите облуду, скупість та жадність... І я добре знаю, що іменно цього у вас самих бракує.

Коли регіт трохи втих, м'ясник підскачів до Князя:

— Якое ви, то-їсть, імеїте право, так значительно... то-їсть... людей обідно оскорблять, которие по вопросах жісті і вери говорят? Та я за це... на вас... прокурору заяву подам...

М'ясника підтримав полковник:

— Правильно. Це ж жах. Ця нахаба нікому спокою не дає.

Князь повернувся до полковника:

— А-а! Мое вам. І ви голос подаєте? Що—пиріжечка гадаєте отримати від м'ясника, чи булочку? Не турбуйтеся, не дасть, бо за пиріжок потім його з'їсть Розтлітель.

Знову реготом вибухнула камера.

У вікно спитав вартувий:

— Весело, ребятішкі?..

Сидір Ілліч пихнув струмком диму:

— Ну, й гострий же на слова, цей Князь. Коли б і на роботу такий моторний був, можна сказати золото, а не людина був би.

М'ясник бігав за Князем, кричав (уже басом), погрожував скаржитись прокуророві генеральному, кричав, що зараз же, ось негайно, зараз, писатиме разом з полковником заяву і що камера підпишеться. Але вся камера, що повинна була „підписатися“, відповіла скаженим реготом і вигуками: „нехай твої дохлі свині, що ти продавав їх на базарі, підпишуться“!

Потім м'ясник, увесь червоний і тримтячий від люті, сів на підлогу й заплакав, затуляючи товсте обличчя долонями. Прикро йому було, що ось він—„людина“, перед якою там, за ґратами, на базарі, всі купці шапки знімали і шанували його—багатія—терпить зараз приниження від якогось лобуряки, босяка та афериста, од вічного „потюремника“...

І згадав, що на волі мав він, м'ясник, троє гнучких, як змії, коней і, запрягши їх на масниці, мчав по вулицях, засипаючи снігом людські натовпи, все, що траплялося на дорозі. Мчав у розмальованих санках, а поруч нього сиділа дружина, дебела, пишна, зодягнута в оксамит та шовки, з золотими сережками в вухах...

Мав він четверо прикажчиків, що вдвоє перегиналися перед ним, ледви заходив він у яку-небудь із своїх трьох крамниць.

А їв він смачно як, запиваючи страву ромом, лікерами та коньяком... Неділями або в свято ходив до церкви, де службу правив колись

отець Аркадій, а потім другий піп Сергій; у церкві мав найкраще місце, коло самісінького тобі віттаря і прилюдно в карнавку кидав по червінцю, по-перше—люди бачитимуть, по-друге—вічне спасіння собі цим заслужать, а по-третє—однаково замість цього червінця—завтра три в кешені лежатимуть.

А зараз паршивий, паскудний босовило ображає його. І нічого йому не зробиш.

І ще гірше заплакав м'ясник, а Розтлітель цим часом швидко уминав величезний шмат польської ковбаси.

Потім м'ясник, помітивши це, швидко підвівся й підскочив до Розтлітеля. Почалася сварка за їжу.

Наріжний повернув до мене своє бліде, мало не синє обличчя і губи йому болісно скривилися. Заплющивши очі, лікар з огидою вимовив:

— Слухай, ти—це ж жах. Хіба це по-людському? Я не можу... Я з'їду з глузду... До такої, до такої гидоти дійти людині! Та її ж, скажемо старим стилем, душу під найсильнішим мікроскопом не можна помітити... Душа мусить бути прекрасна, горда і смілива... А вона... за шмат польської ковбаси... Ха-ха... Ось коли лише я починаю помічати справжніх людей, дрібненьких... А раніш я бачив лише людський організм...

Задихнувся, скрикнув:

— Ненавиджу! Ненавиджу їх! Це вони такі дрібні, такі мерзотні, це вони колись палили на вогнищах... вчених... це вони гальмували все прекрасне, нове, світле, боячись за свій шлунок. А скільки їх? Скільки? І зараз вони гальмують, це вони множать тисячі хвороб, пошестів і теж ради свого шлунку... Як гнид, їх давити треба—ради врятування людськості... Їх, ім'я яким—міщанство. Ось коли я помітив їх, мій друже. Ось коли очі мої розплющились, і з-за куп людського м'яса я побачив людей... Але пізно. Пізно вже. В мене немає сили... Притупився мозок мій. Я хочу боротися і... і знаю, що не зможу... Друже мій, мені лишається тільки заплющити очі на розплющене життя і в самому собі варити біль, тугу і мізерію нездатної до боротьби людини, що забачила таки ворога, забачила того, з ким їй треба боротися...

Я сказав:

— Ви б краще працювали тут у лікарні. Це б вас відірвало від ваших тяжких думок. Спробуйте, В'ячеславе Платоновичу.

Наріжний майже застогнав.

— Я не можу: до тієї праці не хочу, а до іншої не здатний. Хворий я: ось покладіть руку на голову—відчуваєте?

(Голова була гаряча, як пісок пустелі на півдні).

Я скрикнув:

— Негайно йдіть лікуватися.

Всміхнувся лікар:

— Від чого? В нас ще не вивчилися гаразд лікувати людський організм... Єдине досягнення медицини—хірургія. А візьміть інше... Тисячі і мільйони організмів, з яких жоден не схожий на другого. А всім дають ліків ніби до одного організму... Діти ми ще в медицині... На кілька століть загальмували наш розвиток: темрява наша, татарщина і дрібнота людей. Нездатні ні до чого, крім турбот за свій шлунок... Та хто ж вилікує мою душу? Хто вилікує хворобу людини, яка хоче й не може пристати до боротьби, бо спізнилася, проспала... Страшно, страшно мені. Я зараз нічого не розумію... Я не розумію—хто я навіть є. Хто? Мерзотник? Сонна потвора, що проспала все своє життя? А-ах!...

Наріжний махнув рукою й знову заплющив очі...

Розчинилися двері і входила перевірка.

16.

- Потилиці чухати нема чого. Працювати треба!
- Ножиці мені.
- Що ножиці? Які ножиці?
- До речі, тов. Довголюк, а чи можна зарифмувати слово бром з „ребром“?...
- З тим самим, яке треба тобі вибити за писання таких поганих віршів... (Це хтось єхидно збоку).
- А потім для заспокоєння дати бром.
- Ідіть до біса, чудаки. Вірші погані. Я он від самого „Червоного Шляху“ ось якого листа отримав...
- Ось дивіться.
- Годі. Набрид уже своїм листом. Адже ж вірша не надрукували?
- Та він і листа сам написав.
- От і брешете, лицемірний ви народ. Дивіться.
- Тиче під ніс мені Марченко, хлоп'яга років 19-ти, листа:
- „... безумовно хист до поезії ви маєте, можна сміливо сказати—деякі ваші вірші говорять за талановитість, але матеріал сирий... Треба працювати, працювати й працювати. Коли гарненько опрацюєте „Безпритульного“,—знову надсилайте до нас, може надрукуємо...
- Наша порада:—читайте, багато читайте. Без читання з вас не може бути поета.
- Взагалі, надсилайте ще. З охотою друкуватимемо, що підійде. З пошаною—Редакція“.

Світилося Марченкове—хлоп'яче обличчя, на диво життєдійне, просте, хоч і зі слідами тяжкого життя.

Відповідаю:

- Молодець... працюй... гарним поетом будеш...
- І хоч Марченко вкупі зі своїми віршами подобається мені, я знову встромлюю очі в величезну і остільки ж нудну повість „Тюрма нас камінная душить“... Написано повість малописьменною людиною, стиль—дикунський, події—мертві, персонажі розмовляють мовою маркизів із середньовічних романів. Одкладаю цей рукопис. Беру другий. А в папці ще чотири... Коли їх встигли написати хлопці наші?
- Бом... бом... бом... бом—дев'ять...
- Годинник... Там, де у вітварі стояв „престол“, за столом суперечки, регіт, вигуки:
- По мойому, Василевого вірша друкувати в кошику.
- Дурниця. Гарний вірш... Виправити його лише треба.
- Горбатого могила виправить.
- Марченко, не бубони мені над вухом. Не заважай.
- А ти мені не заважай. Бачиш—до чергового номера вірша пишу?
- А я до стінгазети статтю про голобля у хлібі... Що важливіш?
- Твоїм віршем не наїсишся, а ось коли хліб поганий—справа кепська.
- Обурені вигуки:
- То по твому не треба писати віршів?
- Бузотьор.
- Про шунок, гад, лише й думає.
- Сідай у калошу—підвезу.
- Лізь у пляшку.
- Дурень.
- Та я... вислухайте... Я ж... я ж... значить...

— Значить, значить... Затулись...
— Значить... кажу... значить, попервах хліб, а потому—вірші...
— Правда... Коли шлунок від поганого хліба загурчить, не дуже то вірші читатимеш.

— Нехай живуть камкори! Павленко.

— Коли так, нехай і поети живуть.

У „Виправморчастині“ повно люду. Сьогодні конференція камкорів та письменників.

Сьогодні історичний день—уперше зорганізовується літгурток „Зоря“ (за журналом).

На двох столах редакції „Зорі“ працюємо ми—редколегія. Далі працюють над віршами хлопці, сперечаються, курять, пишуть статті, вичікуючи на Бравченка, що в клубі читає лекцію... Ось-ось він повинен надійти.

— Андрійку, що мені ще переробити в оповіданні?—Поліна всідається коло мене з оповіданням „Четверо“.

Вона сьогодні іменинниця, хоч і намагається вдати з себе звичайну особу. Її оповідання прийнято до журналу одноголосно—з поправками, з малюнками і піде першим у першому номері „Зорі“... Ще б не радіти!

Від Поліни віє прекрасною радістю дитини, що вперше без ніякої допомоги йде сама по хаті... Всміхаючись, я показую „аферистці“, що треба їй виправити і коли вона відходить, хитаю головою:

Ех. Лиш би... не спотикнутися дитині цій... і знову не попасти в те коло, з якого вона вже видерлась... Коли б то.

Тоня питає мене:

— Про віщо думаєш, Андрійку?

Дивлюсь на Тоню й відповідаю:

— Я думаю про нашу Полінку...

Посмішка в довгих монгольських очах:

— Про Поліну? Подобається вона тобі?

— Дуже... Знаєш, Тоню, вона нагадує мені квітку, яку стоптали копити, людські ноги, ламали вітри, палила спека, і все ж ця квітка залишилася прекрасною й свіжою. Між аферисток і взагалі жінок „злочинного кола“ я зустрів її першу, таку щирю, веселу, без „блатних“ нахилів, розумну і... знаєш... таку маленьку-маленьку...—Тоня запалює від моєї цигарки свою тонюсіньку „німфу“ і роздумливо говорить:

— Я теж такої думки... Поліну я знаю більш за тебе і дуже з нею сприятелювала... Ти не помилився... Перегорнула заялений аркуш паперу, щось підкреслила червоним олівцем і продовжувала:

— Ти не помилився... Дивувалася на початку й я Поліні, що вона за особа? Думала, прикидається такою гарною... Але ні. Справа ось у чому. Поліна просто талановита людина, до того ж у те брудне коло вона випадково влучила і, як більшість талановитих людей, розгадала його й жакнулася... Тому це коло її не зассало, не вплинуло на неї вуркагани, проституція або блат, і зберегла вона свою свіжість. Тепер вона туди не повернеться, бо має фах, вона любить працювати, вона не ледащо... Розумієш мене? Ось чому більшість справді талановитих людей видираються вгору, не застрягають у болоті... Візьми—Генрі, Лондона, Горького, Гамсуна... Бачиш, у чому справа?—Тоня відірвала од мене свої розумні очі і знову заглибилася в працю.

Я погодився з нею, але спитав:

— Значить, у „загублені талани“ ти не віриш?

— Ні... Дійсний талан ніколи не загине.

— ... Кінчив вірша.

— Слава соціалізму! Не бубонітимеш тепер над вухами.

— Хлопці, а як ви сприводу доглядача Афонькіна? Він, кажуть, там когось вилаяв? Продьорнуть?

— Ти, ти. Не так швидко. Дізнайся спочатку гаразд, що й як.

— Бачив я сьогодні нового обіжника...

— Про відносини з в'язнями?

— Ну й новину сказав!

— Розвісили?

— Вже. Афонькіна аж пересмикнуло всього, коли наклеював. Як же—матом ніззя, штохвати—також, на „ти“ називати не можна, ввічливо все...

— Не в його дусі?

— За роботу, хлопці, поки не прийшов Бравченко.

Клекоче Морвиправчастина. І навіть не віриться, що колись тут, дзвинючи кайданами, під гугняве бубоніння напів'яного тюремного попа, молилися колишні „арештанти“... Зараз же тут культурний центр якогось окремого світу, який залюднюють дві тисячі ізольованих, „небезпечних“ людей.

І деякі з цих „небезпечних“, щоб не мучитися в своїй ізольованості, пишуть вірші, оповідання, статті, ходять на зібрання, щось винаходять, чогось добиваються і, головне, мають можливість це робити. Завдяки цьому кожний, хто хоч трохи письменний, може чимсь заповнити страждання позбавленої волі людини, придушити нудоту, сум, зойк голодної на волю душі.

(Це, подумав я, ставлячи в кутку списаного карлючками рукописа, „голосний“ висновок. До „Зорі“, на мою думку, з художнього боку не підходить).

Тоня, закінчивши виправляти рукописа, поклала підборіддя на свої долоні й тихенько, трохи запинаючись, спитала:

— Слухай, а та... власне кажучи, це твоя справа, але я питаю тебе... ну, як товариш чи що... Безумовно, ти можеш мені і не відповісти... Ти її... може... кохаєш?

Здригнулося серце. Мила моя Тонюся. Який знайомий мені цей, з запинками, трохи тримтячий голос. Невже? Невже ще є щось у її серці? Може хоч маленька іскорка спалахнула знову? Що це значить? Але я не показав, що мені радісно й страшно. Ні. Спокійно, не випускаючи з рота цигарки, я відповів:

— Одного разу я так само запитав про твого коханого, але ти лише засміялася і відповіла, що це не моє діло. Я буду трохи добріший за тебе і скажу: не знаю, я нічого не знаю. „Золота дівчинка“ поки що мені подобається, як людина. А надалі—не знаю.—Японська ніч глибоких очей ще дужче потемнішала і закрилася довгими густими віями... Тіні од вій тримтіли на щоках.

Крилами підстреленого птаха прошелестіли слова:

— Ех, Андрійку, хлопчику ти мій, друже... нічого ти не знаєш... А в тім—тобі нічого не треба й знати. Давай краще запалимо..

Калатало серце, і коли давав Тоні запалювати, тримтіла рука. Метушились та борсалися в голові думки:

— Невже? Невже вона така рідна, знана, близька, і одночасно далека, до якої я не наслідуюсь зараз навіть доторкнутися, залишила в своєму мозку місце й для мене? Невже не вмер я в її думках? Тоню. Тоню, моя рідна й чужа! Який би щасливий був я, коли б ти хоч на мить знову повернулася до мене, притулилася б своїм гнучким, таким радісно-знайомим станом до мене, щоб знову, як і колись, несподівано закохався в тебе? Тоню! Моя азійська ніч... Щастя моє.

Ти, лише ти змогла б заповнити страшенну порожнечу мого „я“.

Але я мовчу. Вперто мовчу, невідомо чому не бажаючи висловити перед нею своїх думок... Мовчить і вона.

— Збирайсь, братішки.

— Що?

— Бравченко йде.

— О, нарешті.

— Сюди, до великого столу.

Гомін, рип стільців, грюкіт, суперечки за місця.

— А-а! Тов. Бравченко!

— Як живете?

— Здорові будьте!

— Добрий вечір, товариші!

Сміється Бравченко і в свою чергу сміються дві низки його яскраво-білих зубів.

— Ей, редакціє, підсовуйсь сюди.

— Тягніться, губителі душ наших.

— Сюди.

Зібрання почалося. Президія: Бравченко, Барнатович, Марченко, Шкурло, Коржик (яким чином він сюди влучив, не знаю), я, Тоня.

Поправляючи долонею довге, рівне волосся, тихо, але впевнено говорити Барнатович. Говорить він про те, що в деяких камерах, навіть у корпусі засуджених, ув'язнені нудьгують, що ще міцно живуть традиціями колишньої тюрми, що ночами в'язні грають у карти, обграють мало не до голого тіла своїх товаришів, з нудьги грають у різні брудні грища.

Треба боротися з цим і зламати, вирвати з коренем старі традиції... Боротися можна лише культурою, культурою і лише нею.

Культурної розваги для в'язнів нема. Драмгурток майже не працює. Кіно буває рідко. Стінгазета набридла, бо в ній мало живого матеріалу. Культурну працю конче потрібно поширити, інакше заїсть „стара тюрма“. Потрібна світлова газета. Потрібний журнал. Потрібні корпусні драмгуртки, кутки червоні, літгуртки, розумні розваги. Це все можна зробити лише напружившись... І тоді одиночки будуть порожні, а клуб—повний.

Закликав до праці Барнатович. Вітав перший літгурток. Сподівався, що він не розпадеться. Марченко пропонував скласти єдиний „центр“, що керував би працею всіх гуртків і корпусних, і клубних, керував би всією культроботою, крім клубного правління. Так, мовляв, краще буде Його пропозицію прийняли охоче.

Почалися записи в літгурток, мене обрали за керівника. Виявилось, що „белетристів та поетів“ маємо ми 15, та камкорів щось коло сотні.

Представник слідчого корпусу Шкурло розповів жакливі речі... Слідчий корпус—суцільна мряка... Найвища радість—попасти в корпус для засуджених. Там знову карти, бійки (навіть на ножах), крадіжки, самогубства.

Камкори сливе нічого не пишуть, бо їх жорстоко б'ють.

На два корпуси—один куток, поганенька книгозбірня на 90 книжок. А бажання читати велике.

Підчас доповіді Шкурла я навіть здригнувся, згадавши слідчий корпус... Скільки муки, скільки нудьги я перетерпів там, і, головне, через те, що нема до чого прикласти рук, нема розваги, нема праці. Зараз дивуюся, як я в слідчому корпусі не кінчив самогубством?

Потім із Шкурлом зробилось погано... Блідий, худий, у подраних черевиках він розійшовся:

— Волі нема! Стиснутий ти з усіх боків... Розшматовано все, розірвано... Душа розірвана. Будь прокляте воно! Сили не вистачає терпіти...

Хочеш розваги, а тобі якесь хамло з нудьги трах по пиді... Юшкою залешся... Коли ж цьому кінець? Тюрму, тюрму коли ми зруйнуємо? Тюрму в Бупрі?

Спітнілий Шкурло бився головою об стіл і рвав на собі сорочку. Його відтягли і Поліна поклала бідолазі на голову компреса.

Бравченко заспокоював:

— Сором, товаришу... Що це ви? Ви ж активіст, хіба ви не розумієте, що на вас не дивляться, як на арештанта. Була помилка колишнього заворвиправчастиною, він запустив справу... ах, товаришу... Влаштується це все, виправиться самим треба теж за це братися... Ну, годі, годі...

Засуджені шепотіли:

— Не витримає хлопець...

— Нерви слабкі, значиться...

— А я скільки перемучився там, доки не засудили?

— А мені „кота“ як проганяли? Ух!

— А все той гад! (цеб-то колишній заворвиправчастиною).

— Д-да. Мерзотник—запустив діло... А коли б добре взялися—давно вже не було б тут ні „банок“, ні „котів“, а ні „ножів“. Замість нудьги—Червоні кутки затишні, книжки, лекції. Не було б того суму, не так би неволя душила... Адже в Житомирі, в Києві, по РСФРР скрізь—налагодили цю справу... А та стерва сиділа три роки і лише кошти отримувала та дострочного позбавляла за погане поводження... А через що було таке поводження?—Бідолага Шкурло помалу заспокоювався.

Йому надавали цигарок, тютюну, паперу, оливець, Коржик навіть карбованця хотів дати, але Шкурло з соромливою посмішкою відмовився від грошей і дуже зрадів паперові. В нього не було родини, товаришів, передач він не отримував і не мав навіть грошей на папір.

Засідання закінчилось пізно. Розходилися з рішучим наміром працювати, працювати й працювати. Нудьга дуже вже набридла.

Журнал повинен був вийти через два тижні...

... Прощався з Тонею. На прощання вона міцно потиснула мені руку й тихо, ніби запитуючи, сказала:

— Прощай?

Відповів:

— До побачення.

— Розсміялися... З боку стояла Поліна і дивилася на Тоню по-дитячому заздрісними очима. Тоня звернула ліворуч.

Поліна тихо й трохи жалібно промовила:

— Як вона вас любить... і... як любите ви її... Не кривіть плечей... Я все бачу... Зідхнула:

— А я... нікого не любила... і... мене ніхто... А так хотілося б... У книжках про кохання... так прегарно пишуть...

Внизу нас чекали виводні. Уночі з клубу ми поверталися з виводними.

Поліна пішла по коридору до своєї камери.

Лихтарі хитали жовтими кострубатими головами...

Сонно позіхали виводні...

Ніч притулилася свіжим тілом до розпеченої за день землі, і цілувала її—вічно стару й вічно нову матір-землю.

17.

Темнувало ще... Пливають по небу сині хмари.—Низько-низько плывуть.

Десь далеко здушено й погрозово гуркотить грім. На обрії, де зливається з віндями чаші темна стіна лісу, нудною гадюкою блискавки розсікається кострубата суворя хмара.

І знову: у-гу-гу-х!... Р-р-р-р-р!

Збігаються до купи маленькі хмари, до них як до табуна поспішають десятки баранців, і ось уже нова похмура хмара, гойдаючись, тихо розпозається по небесних луках.

Вітрець повіває. Свіжий, вогкий.

Стоїть вартовий на будді, сонно блимає віями і мляво думає: чи буде нині дощ, чи ні? Ох, як треба дощу. Бо вже жита зелені никнуть до землі, ніби поцілунками випрохуючи вільги, а дощу нема.

Он і в нього, в вартового доглядача засіяне дома жито і пшениця, і картопля видираються з землі, та мляво, бо спека витягла вогкість... Ой, дощу, дощу треба.

Знову на обрії вогняним хвостом майнула гадюка, загуркотіло в небі, ліс потемнішав, і радісно вартовому зробилось.

Буде дощ. І хліб буде... Ні, не повернеться вже голий рік... Той, що косив колись людей.

Та й жнива ж були. Ой-ой-ой! Трупні жнива. Довго, довго їх пам'ятатимуть...

І знову дрімота насувається на вартового. Заснути б зараз. Ех-х... І де вона, тая зміна?

... Ще далеко до перевірки...

Спить Бупр, ворухиться сонними тілами, хропе, стогне і посміхається у ві сні...

Лише в горі, де „смертні камери“—приникло до ґратів чиєсь обличчя і настирливо вперло зір у синю, похмуру далечінь.

Треба вартовому за статутом крикнути: „відійдіть од вікна“, і хоче вже вартовий зламати свій тоненький голос на суворий покрик, але... жалістю наповнюється серце під чорним сукном шинелі і мовчить вартовий.

Нехай, бідолага, подивиться, може в -останнє, на манливий простір зелених житів, на ліс, на чорний обрій...

Іноді шкода вартовому смертника: болить серце за загиблим чужим життям, хоч і знає він, що в тій он камері сидить злочинець Павлюк і що поки дійшов він до смертної камери, залишив за собою глибокі, криваві сліди, десятки трупів...

А все ж—шкода...

Гаснуть у камерах вогні... Значить швидко світанок. І відпочинок.

Над тихим подвір'ям низько летить якийсь великий птах. Крилами прошерехтів біля вартового... Птах низько літає—значить дощ буде... Струшує дрімоту вартовий...

Ще темнуватو в камері... Он і стіна контори затуляє світло. Темнувато й неприємно.

Підвів голову. Дорофієв позіхнув, потягся і, запалюючи цигарку, зіщулився на полум'я сірника. Згадав... сьогодні... Виразне обличчя напружилось важкою думкою. Сірник, тмяно тліючи, полетів у куток... Втеча... сьогодні... Або—або:

Воля, простори, безмежні простори. Приятелі, прекрасні, пахучі жінки, м'яке срібло волосся, соковиті згуки поцілунків. Огріб грошей, що заховані в надійному місці. І далі—поїзд, пружини м'якого вагона, лани, зелень, білим та солодким парує земля... Дз-зинь... Дз-зинь... Крим... Розкіш субтропічних рослин... Пальми... Сиві кучері гуркотливих хвиль... сліпучі посмішки безбережного моря... Місячні ночі... Ночі, насичені паморочливими пахощами... І десь на скелі—обійми, пестоші, широкі чорні очі, тихий, таємний сміх... І знову—поїзд: чітко вибиває чочітку, чмихає, пихкає; чих-пах, чих-пах.

Кавказ... І велетні, назираючи один на одного, старі, чарівні, зі срібними головами, тулуби свої окутали шовком хмарок і стоять

мовчазні й чарівні в своїй мовчазності... Стоять вічно роздумливі, вічно гордовиті лицарі у гранітних панцирях...

А внизу також роздумливо туляться аули і міста, і дримають під ніжні згуки тонкострунної тари...

Принадне, як рубін, вино, і давнє, як ті гори. Радісно-схвилюване калатання серця... Тонюсінькі кільця кучерів... І пругкий стан грузинки, і стрільчаті вії...

А в шинках-підвалах—буйний вихор „кабардинки“, дикунські посвисти танцюристів у блискучих черкесках.

І запал очей колишнього Шаміля, і підведені догори чорні шовкові дуги брів...

Бубни, тара, клярнети, мідяні труби, танок, посвисти, зблиск кинжалів—все змішалось в хаосі, в могутньому, радісному хаосі...

Світанок, авто, розкішний номер готелю, спочинок...

О!... Він, Дорофієв, уміє використати життя. Вміє випити з нього всі солодощі...

Цигарка летить додолу і замість неї в кутках красивих уст уже куриться друга.

Знову напружується думкою обличчя на самоті, виразне й прилюдно-непроникливе, холодне. А в сірих, залізних очах спалахує іронічна посмішка. Все це так, все це гаразд. Він уміє пити вино життя і він вип'є його, коли „розпечатає пляшку“, недаремно ж його стародавній рід уславився своїми гульбищами, розпачем та буйством...

Але... хм... Є ще інша варіація: куля... скривавлене тіло... на земаї... на поросі... безнадійність... передсмертна туга у шклі очей... корчі...

Останнє: „о-о-х... Останнє проміння... Темрява... Безодня... Ще раз стріпнулося серце...

Стоп... С-ме-рть!

... Наспіх збитий ящик... Сліпа шкапина, запряжена в старий віз. Тління... Черви... Небуття...

Інакше: поранення... лікування. Суд. Вирок—до розстрілу. Тепер обов'язково, бо раз уже помилувано. Вдруге—не помилують...

... Смертна камера... Ніч... Тупіт у коридорі. Брязкіт ключів... Руки—назад... Авто. „Чорний Ворон“.

Думки—блискавки... Втекти? Як? Ні... Не можна... Розстріляють? Ні. Як же це так? Його, його розстріляти? Ні. Ні. Це, мабуть, лякають... Не хочу. Везіть мене до Петровського. Він помилує... Я йому все розкажу. Ні... авто не звертає... Ще багато їхати? І, взагалі, скільки вже їдемо? Рік? Два? Мить? Хвилину? Авто зупинилось... Мабуть помилування... Ну, напевно ж... Якже це можна так... щоб не помилувати? Ось він же живе... і серце колотиться... І думки мчать полохливими табунами... Ось він увесь живий... А потім щоб умерти? Ха-ха. Ну, безумовно, це жарт. Він житиме... Вічно житиме...

— Вилазьте... Я? Ви... будь ласка... Куди... Нащо?.. Мовчанка... Ведуть... Підвал... Невже? Жити. Жити... Не хочу... Луна:—у-у-у... Скільки йти?.. Крок? П'ять? Десять? Та зупиніться ж... Зупиніться... Ще хоч би хвилину пожити... Одну хвилину... Сволочі... Душогуби... Мене? Забити?..

Б-б-ба-бах! Череп на шматки.

Уранці в газеті кілька рядків...

... Другий недокурок летить у куток і Дорофієв шепоче скривленими в злу посмішку вустами:

— Д-да... Нічого сказати—манливий пейзажик... М-да... Перша варіація ку-ди краща.

Світанок мутно розповзається по камері. Небо все зовсім закрилося хмарами. Це приємно—краще буде втікти.

Знову вогник цигарки відбивається в очах Дорофієва.

Збоку шепіт:

— Дорофієв... я в-останнє питаю тебе—візьмеш мене з собою? Слободою тобі божусь: „век би міне слободушкі не бачить“, вроді, як батьком будеш мені... Усе, що накажеш, робитиму... Повішусь я тут у кічі, коли ще трохи посиджу... А сидіти ж десять років!.. Здохну тут на кічмані. Га?

Дорофієв подивився зверху вниз на Сеньку-Вуха і співчутливо спитав:

— Справді? Невже так погано?

— Бо-же мой... братішка...—застогнав Вуха,—та що ж я можу зробити? Що робитиму, хоч і сплітую? Ні пістонів*) у мене... Куди ж я подінусь? Зараз же міня за машинку візьмуть і пришиють... А ти... І нас виведеш, і сам утічеш... Що тобі? Раз плюнуть... А мені спасіння. Прости мене й візьми з собою... Однаково, Князь не хоче з тобою плітувати, в нього є інший план... Це теж го-лова. Візьми, братішка? Га?

І Сенька-Вуха встромив в обличчя Дорофієва свій зір, повний прохання і погано захованої ненависти до товариша за своє прохання.

Граючись, ніби кішка з мишкою, Дорофієв широко сказав:

— Ах, ти ж біда яка... Це ж прямо справжнє лихо... Вже й шкода мені тебе... Шкода... Хіба взяти й справді?

Вуха від радості аж підскочив з місця:

— Візьми... бря-тішка... Век би міне слабодушкі не бачить—спасибі...

Дорофієв ядовито посміхнувся:

— Ну, так ось що, друже... Подякуєш опісля, іншим разом, коли візьму з собою... А зараз замість тебе або Князя, що не схотів тікати, втіче зі мною Сашко Польовий... Ясно? Запам'ятай—„приятелів“, що погрожують видати мене, я не маю.

Розмові кінець. Баста.

Збожеволілий од люті, блідий Сенька скочив на ноги і засичав:

— Дорофієв... Так? Ще й коники викидаєш? Насміхатися? А-а-а, гад, ти! Добре. Донесу. Нехай, нехай мене потім шльопнуть. Плювать мені. Я з дитинства на дикохті сиджу... всю жисть по кічах тягаю... Харкнув я вже на себе і ногою розітер... Баста. Розсмиканий, а вже уркаган. Що мені шкодувати? Шмаття, барахло, що на мені та дурну свою голову? Котьолок свій паскудний... А на тебе донесу... Однаково... До...

Не доказав... махнув руками, хитнувся і впав уперек свого ліжка. Обличчя посиніло і голова знесило лежала на брудному кожусі, яким вкривався Сенька-Вуха.

І зараз же Сашка Польовий, що вдарив Вуха своїм велетенським кулаком, знову підбіг до свого ліжка і накрився ковдрою з головою.

Він чув усю розмову, і коли Сенька-Вуха заговорив про донос, Польовий оглянув камеру, забачив, що в'язні міцно сплять, навіть лікар задрімав перед ранком,—вирішив прибрати з дороги цього Сеньку-Вуха. І виконав він свого плану вмить. Діло зробив „чисто“. Ніхто не почув, ніхто не побачив. До того ж удар по виску був надзвичайно влучний.

Вуха навіть і не охнув.

... І знову в камері настала тиша. Лише хропли у ві сні в'язні та мимрив і на щось скаржився Рижий, бачучи поганий сон „хріп“ і вбивець, але під ковдрою зблискували його, ніби розпечені, очі і що-сили працював мозок над питанням: „наповал, чи житиме?..“

*) Пістони—гроші.

Зі свого ліжка Польовий не чув—дихає Сенька-Вуха, чи ні? Думав: Мабуть розсадив кумпол... Ого, і не таких кулаком у могилу заганяв... А цей—так... дурниця... шакапа знесилена... Багато йому треба? Раз дав добре, от уже й наївся досхочу.

А Дорофієв, що удавав з себе тяж сплячого, напружено прислухався—живий? мертвий?

Висновок зробив швидко: Сенька-Вуха вже не зробить доносу. Мертвий він зараз. Не дихає. Застережливо розплющив очі, подивився вбік Сеньки. Так, синій, нерухомий, очі шкляні...

Задоволено подумав:

— Молодець, Сашко! Зробив своє діло чисто... Втічу. Бо цей ідіот, дійсно коли б доніс—справа провалилась би. Пропали б довгі безсонні ночі, що проводив без сна, опрацьовуючи плана втечі, обміркову ю і всі засоби... І провалилось би все якраз перед самою втечею. Нічого сказати—гарна перспектива!

Цього випадку Дорофієв ніяк не сподівався. Але не здивувався, як і взагалі не дивувався нічому. Був, як і раніш, спокійний і впевнений у собі. Тепер залишилося чекати, коли прокинеться камера...

Ну, й тарарам буде!

Подумав:

— Побачимо... Взагалі, на мене не подумують, бо я не маю такої сили, щоб забити кулаком людину... Гм...

І ще раз похвалив Сашка за його спритність і за те, що той зразу збагнув, що робити.

А Сашко Польовий уже й справді солодко спав, посвистуючи носом. Він лише „прибрав з дороги“ людину, що стояла на перешкоді. Що ж тут такого? Дурниця!

... Через годину засюрчали свистки. У слідчому йшла перевірка.

Несподівано Дорофієв хижо зіщулювся, і зелені очі йому наповнилися радістю. Він тихенько штовхнув під бік Сашка Польового, і коли той прокинувся, шепнув:

— Зараз Рижий збиратиме недокурки. Чуєш?

У відповідь Польовий також тихо, зрозумівши його, відповів:

— Єсть... Кумекаю... Тубон*) зняти?

Кивок голови—мовчанка.

З першим сюрчком у корпусах засуджених прокинувся й Рижий...

Він завжди прокидався в цей час, щоб до вбирання камери попідбрати всі недокурки, з яких він потім потихеньку вилущував тютюн і кури.

Грошей на тютюн, бідолага, не витрачав, бо був він обдертий і збирав гроші на одяг, віддаючи їх на ощадження в контору.

Натягши свої брезентові штани й сорочку, Рижий почав нишпорити по-під ліжками, по цементі, збираючи в бляшанку чорні запльовані недокурки.

Ось він коло Сеньки-Вуха. Зупинився. Дивно Рижому, чому ця людина уперек ліжка лежить? І обличчя в неї сине якесь, зуби вишкрені, і очі шкляні, здивовано в стелю дивляться. Дивно, дивно це. Мо'й справді мертвий? Тихенько узяв руку, помацав Рижий—холодна. Лоба помацав—льодяний. Крикнути хотів, коли збоку закричав Дорофієв:

— Годі! Годі! Не смій, Рижий!

Сашко Польовий за плечі схопив:

— Що це ти, дурний?

— Забив! Ти ж його на смерть забив!

*) Тубон—галас, гвалт.

— Синій!

— Води Сеньці!

Пручається Рижий, а Сашко міцно за плече тримає. Умить камера на ногах. Здивовані, сонні обличчя. Хрипкі голоси:

— Що? Що таке? У чім справа?

Рижий завівся з Сенькою-Вухом...

— Та я... я... я...

Розгубився Рижий. Не міг зрозуміти, що таке? У чім справа? Він же лише збирав недокурки та... помацав за руку Сеньку... І... всього...

Ніби здалеку чув голоси:

— Цей, значить, у нього курити просив, а той не дав... Ще й посміявся: старцям під церквою дають... Як бачнув Рижий Сеньку... той лише—х-хряп головою об стінку... А Рижий так і рветься... Схопив я за плечі його, а він рветься!..

— Ну, як?

— Лікаря, лікаря сюди нашого!

— Що там лікаря! Дуба дав хлопець!..

Пашка-Коза до Рижого підскочив:

— Ах, ти ж, зануда! Відплатив таки? Гад!... Ось я тобі!

Замахнувся кулаком на Рижого.

І лише, закриваючись руками від удару, зрозумів Рижий, що скоїлось щось погане, щось надзвичайне... І що сюди приплетено його, Рижого, який нічого не знає й не відає...

Застогнав:

— Я... недокурки лише... недокурки збирав!..

— Тубони в двері!

— Давай доглядача!

— Як воно, тов. Наріжний...

Лікар відірвав вухо від грудей покійникових і розвів руками:

— Готов... Це називається—вірним ударом...

... Через годину камера наповнилася людьми. Були: лікар, прокурор, слідчий, начальник Бупру, представники карного розшуку. Забрали Рижого, потім з майстерні викликали Сашку Польового, Дорофієва...

Розлютований за смерть свого приятеля, Пашка-Коза теж „показав“, ніби він чув гомін й суперечку і голос Рижого.

Рижий похмуро й безнадійно казав:

— Я не знаю... я нічого не знаю... Тихий я... смирний... І ніколи не бив нікого... мене били, а я ні... Завжди глузував з мене Сенька-Вух... але я... не чіпав його... Недокурки я лише збирав.

Розгублено дивився Рижий на обличчя слідчого і ясно бачив, що все і все проти нього, що все склалося на його погибель.

Був слідчий, офіційно ввічливий, запросив Рижого закурити, прохав, щоб він не затягав діла й признався, що не можна ж відмовлятися від того, що говорить уся камера. Вся камера дійсно бачила, як Сашко тримав за плечі Рижого, відтягаючи його від трупа.

Потім Рижого забрали в одиночку. Він мовчки ліг до стінки, скрутив з недокурків цигарку, і коли принесли обід, побачили, що лежить Рижий також тихо й нерухомо, але очі йому припухлі й заплакані.

Попрохав тютюну. Дали. Курив на самоті й плакав:

— Ех, як не везьоть у жисті!

... Дорофієв та Сашко Польовий з допиту повернулися перед обідом.

Обидва були задоволені—на сьогодні, принаймні, вони збулися допиту. А їм цього лише й треба.

У перерві обідали втрьох. Розмовляли тихо.

Дорофієв спокійний, урівноважений сьорбав юшку й повчав товаришів:

— Головне—сміливість... і нахабство!.. Пострілів боятися нічого, вартові вряд чи й схаменуться зразу... Це для них такий несподіваний гостинець! Х-х-х-ха!

Повз проходив Сидір Ілліч. Зупинив його Дорофієв:

— Ну, ми згодні, Сидір Ілліч..

— Що, що?...—спитав старий.

— Та до лазні гранти ставити...

— Дош же...—нерішучо відповів завідувач.

— Що нам дош, коли робити треба?

Зрадів простодушний дідок. Здивувався й зрадів за своїх робітників. Ось, мовляв, які вони вперті та роботящі... Дош, а їм однаково... Треба робити—підемо робити!..

Зворушено відповів:

— Ну, що ж... працюйте... ідіть... Колись легшу вам працю дам...

Пішов далі.

У перерві розмова йшла лише про вбивство. Коржик сумно хитав головою.

— Ой, щось не віриться мені, щоб Рижий та коцнув так... Слабуватий він для цього...

Менш прозорі кричали:

— Не міг, не міг! А хто ж коцнув? Чорт із-за ґратів? Або у вовчок хто уліз?... Адже ж бачили люди, хто воно, значиться, шльоппув...

Ховав у русявих вусах тонку посмішку Коржик, тихо говорив:

— Усі ми люди... такі... х-ха...

До Коржика Петька приєднався. У перерву він збігав до Рижого, відніс йому решту обіду, махорки, цигарок.

Ширилися скрізь слова:

Сенька-Вуха... Рижий... вбивство... 9 камера... слідчий сказав...

Ішов великий дощ. Хмари повзли низько—чорні, страшні. По обіді дощ трохи вщух... По обіді із слюсарні вийшло троє із струментами і попрямували до лазні.

Попереду йшов упевнений і непроникливо-таємний, мов сфінкс, Дорофієв із цигаркою в правому кутку рота. Крокував спокійно, заклавши за спину руки і чомусь трохи кривив вільну од цигарки половину вуст. Лише з-під насунутої на лоб зеленуватої кепки, задікавлено й пильно вп'ялися в вартового на будці його очі, зараз сповнені відвагою та рішучістю.

За Дорофієвим ішли із струментом у руках його корішки.

Трохи ближче йшов Сашко Польовий з нахабним виразом на обличчі, а трохи далі—блідий і зніяковілий Пантюха-Душогуб. Страшнувато йому було. Забивати людей—це одна справа... Але коли ось-ось, через... десять... п'ятнадцять хвилин заб'ють може тебе—це зовсім інша річ!

То гарячі, то холодні хвилі обливали Пантюхину спину, і млосно йому було, і тримтіли коліна...

Безумовно, заб'ють!.. Тікати третьому—це ж однаково, що на смерть лізти...

Проте, йшов—тягло щось невиразне, невідоме навіть самому Пантюсі, але велике-велике.

Це ж саме почуття тягне в ліс молоде вовчєня, що його спіймали й посадили в клітку...

Ось... дійшли...

Рями вже приготовано. Лежать вони на землі і залишається їх лише добре скрутити дронтами, вірвовками і...

Двое для одводу очей працюють коло гранта, третій, Дорофієв, скручує імпровізовану драбину.

Він нікому не довіряє, ні! Усе сам робить... Драбину звязано. За допомогою Сашка віднесено її вглиб простінка й притулено до стіни. Втікачі в захисному одязі... Про це потурбувався теж Дорофієв.

Час!..

Вартовий стоїть на-півзворота ліворуч і намагається захиститися від дощу. До будки—кроків 80. Далі праворуч другого вартового не видно. Закриває простінок. Це турбує Дорофієва, але заспокоює те, що будка та стоїть далеченько.

Ну... можна... заколотилося серце і зблідло обличчя навіть у Дорофієва. Він відчуває турботу, страх перед смертю і що є сили намагається цього не виказати. Це йому вдається. Рівним голосом Дорофієв шепоче:

— Набирайте побільше повітря... хто куди. Збір коло Черніхова.. млин... два легких посвисти... Прощавайте. Навіть цигарку взяв у рот, волосся на виску пригладив і ще раз кивнув приятелям.

Зарипіла під ногами драбина. Ось Дорофієв угорі... Ось він на стіні... Вартовий не бачить... Уже майнуло тіло Дорофієва, гепнулось унизу, а на стіні вже Сашко Польовий. Важко вдарився об землю, але скочив на ноги і побіг до житів. А на стіні вже блідий, розгублений Пантюха. Уже хотів був стрибнути, уже стрибнув, але з будки праворуч побачив вартовий.

Гухнула рушниця, за нею друга, третя, задзвонили дзвони, погрозово зафуркали кулі повз вуха.

— Втеча, втеча!..—залунало від будки до будки.

Б-ба-бах! Бах! Ф'-ю-ю-ю-ю-у!

Одна... друга... ф'-ю-у! третя... Обпекло...

І раптом униз лицем упав Пантюха - Душогуб, крилами рук широко замахнувши.

З дірочки, малюсінької малюсінької текла кров, її змиває дощ. Захріп Пантюха.

Хотів підвестись, хотів крикнути, крикнути на весь світ, бо насувалось на нього щось страшне, коштруbate, хиже...

Та запаморочилось у голові і застигли: шмат недокінченої думки в голові, і рука, якою хотів Пантюха для полегшення розірвати сорочку...

Так загинув Пантюха-Душогуб...

А з подвір'я Бупрівського вже вискакували вершники.

Біг попереду Дорофієв, задихався й думав:

— Забачили... Здається—кінець? Ні! Ні!

Жита! Тини!

Миттю перескочив тин, зігнувся, побіг житами туди, де туманом задулився ліс.

Шугало в голові швидко й пекуче:

— До лісу б... до лісу! Ліс... ліс...

Повз вуха кулі не свистіли. Значить, загублено його слід?

Ні! Знову залітали невидимі метелики.—Ф'-ю-ю!

Руку обпало. Додав ходи. Відчував, що тепер загибель, але біг.

— Ні! Треба врятуватися!

Другий тин. Високий, мабуть новий.

Птахом—ф'-ю!

Чув іззаду:

— Он, он він!

— Стій! О-го-гей!

Б-ба-бах!

Горохом по величезному аркуші заліза. Розсипався горох. Вершники, вершники де?

Обернувся—туман. Нічого не видно. Бупр там, за туманом.

А вершники вже підскочили до тину. Зупинка. Гарячі коні тримтять пирскають.

— Бар'ер!

— Н-но!

Нагайка тонко й пронизливо: с-с-с-с...

Через силу, затримавши декілька хвилин, узяли бар'ер, поскакали далі, толочачи зелень житів, розбризкуючи грязюку, лаючись і стріляючи.

— Прокляті порядки, тини... дріт... тини—сплюнув молодий і довгоносий у будьоновці.

— А тут ще туман... знову загубили...

— Ось жито прим'яте...

— Дуй по сліду!

Збоку, праворуч гримали постріли,—то ловили Сашка Польового...

А Дорофієв добіг до невеличкої річки, через яку перекинуто було кладку. Далі, знав він, починалися лозняки, потім ліс... Перебіг кладку й перевів дух. Несамовито калатало серце. Навіть відчував, як бігла, переливалась по скронях, кров. Прислухався. Голоси гомоніли здалека в тумані.

Коні не змогли взяти другого бар'єра. Тоді трохи тихше побіг Дорофієв балкою, ховаючись у лозняку.

Заспокоюючо думав:

— Здається, втік?

Вірилось і не вірилось...

Розлютовані вершники почали ламати тин...

Через десять хвилин знову мчали коні, припинившись лише коло річки. Перебрели.

Знесилений Дорофієв тиснув руки до серця. Далі бігти не сила.

Заліг у гушавині лозняку. Лежав і важко дихав. Здавалося: ось іще мить і розірветься на тисячі шматків серце.

Туман насувавсь, густішав. Смеркало. Тоскно стріпнувся всією істотою, коли затупотіли кінські копита...

— Та... та... ту... та... Гуло в мозку.

Недалеко зупинились вершники. Сказав один:

— Лозняк обшарити!..

Павза... Стиснулося і застигло серце. У мозку:

— Не треба! Не треба!—Незахований жаж у зелених очах. Перед самим собою його не заховаєш. Ні... не захова...

— Ч-чорт...—це другий—Вигадав!.. Це ти скільки верстов лазитимеш?

— Дурень він, щоб тут тобі сховатися! Д-да... Він тобі, братішка, не дурень!

— Не гаяти часу! Далі, а їхатимемо назад, обшукаємо скрізь лозняк!..

— Н-но!

Свиснули нагаї... Помчали далі коні...

Тепло розлилося по всьому тілі. Буяла радість, і вже від неї калатало серце. Потім, коли тупіт затих, повернувся Дорофієв назад до річки, зняв штани й заліз у гушавину очерету. Тут його ніхто ніколи не знайде. У ноги впилися п'явки, Дорофієв з огидою віддирав їх від тіла, що набрякло, але настирливо, зібравши всі сили, сидів тут, стримуючи цокотіння зубів. Згадав про співучасників, подумав:

— Як там вони?

Чув постріли лише з одного боку, звідти куди побіг Сашко Польовий.

Виходить, Пантюху-Душогуба забито. Та мабуть і Сашка, бо тихо з того боку.

Не турбувався. Співучасники йому тепер зовсім не потрібні, він їх запрохав на втечу лише тому, що вони розбігшись у три сторони, дадуть можливість йому легше втікти, бо самого б його вже давно спіймали.

А то довелось гнатися за трьома, розбиватися, плутатися—кому за ким бігти, ось і виграно час, ось уже і врятувався Дорофієв.

Трошки шкодував Сашка Польового:

— Жалко, коли забито його... Тямущий хлопець...

Так просидів Дорофієв кілька годин. Потім, коли вершники повернулися, виліз Дорофієв з очерету й тихенько собі потюпав навпростець до лісу...

... Бупрівська брама розчинилася. На носилках несли труп Пантюхи-Душогуба. Старенький доглядач Бондаренко, що чергував нині коло брами, зазирнув у Пантюшчине обличчя, хитнув сивою головою й тихо сказав:

— Забили... значить... Знаю... знаю цього бідолагу... Ще й чергував у нього на коридорі... Тихе собі було хлоп'я... ех, шкода... От і душогуби, а шкода. Гинуть ні за що...

Скривавлене обличчя Пантюшчине, з перекривленим, повним запеклої, жовтуватої крові ротом застигло в напрузі й було схоже на ти-сячі таких же мертвих облич...

І в трупарні лягло на стіл чорною плямою тіло Панька-Душогуба...

Лягло, щоб через кілька годин бути річчю для карбування ланцетами і для професорської лекції про анатомію людського тіла...

А через кілька хвилин на носилках внесли пораненого в руку й ногу Сашка Польового.

П'яний від розпачу, він голосно матюкався й кричав:

— Несіть мене... в три печінки вам, у п'ять сердець, у душу Спасителя Христа мати!.. Гей, здоров бувай, старий щур! Не здох ще, гад! Ну, ви, зануди! У смертну мене камеру тягніть... матері вашій у пику!..

Потім почав благати:

— Братішки! Казніть мене!.. Коцніть у потилицю! Братішки! Нудно мені тепер! Казніть—однаково погирати!.. В... мене... вже... на грудях... очі... вирости...—стогнав і рвав на собі сорочку...

Поклали його в окрему камеру й до дверей поставили вартового.

... Третього не знайшли...

У конторі стурбований помічник Гордієнко кусав кінчик оливиці і складав чорновик рапорта про випадок...

Обличчя було серйозне, зле, а руде волосся аж реготалося, ніби глузуючи над Гордієнком...

В дню ніч і в майбутні ночі варта струсила тиху дрімоту і, міцно тримаючи в руках гвинтовки, пильно дивилася на вікна величезного й тихого Бупру № 1.

Густий туман оповивав корпуси і в рівній площі калюж відбивалися вікна. Сьогодні було тихо, навіть у клубі...

... Ввечері другого дня на вокзалі слідком за носієм ішла елегантно зодягнута особа в сірому брилі, в дорогому, з міховим коміром пальті... У руді, обтягнутій лайковими рукавичками, особа тримала паличку зі срібною голівкою.

Красиве обличчя з коротко підголоною борідкою і акцент свідчили, що особа—чужоземець.

Носій доніс речі до м'якого вагона Москва-Севастополь і зупинився, чекаючи черги.

Особа нетерплячо витягла цигарку з золотого портсигара і чиркнула сірником.

Несподівано здригнулась, відчувши на своєму плечі чийось руку.

— Ім'ям УСРР вас заарештовано!

Два нагани холодно блиснули своїми люхвами...

— Будь ласка, ходітьте...

... Двері з написом: „ОДТДПУ“...

Стіл. Стільці. Зелені нашивки. Нагани.

— Зніміть вашу борідку...

Рука агента розшуку потягла борідку. Всміхнувся агент:

— Доброго здоров'я, громадянине Дорофієв...

Ввічливо підняв бриля:

— Мое вам... Так... Дорофієв... ви не помилились...

Стомлено сів на стілець і махнув рукою:

— Ах!.. Як це все набридло!..

Пихнув димом. Дзвинів телефон:

— Затримано... Давайте авто!..

— Набридло...—знову повторив Дорофієв і безсило звисив на долоні надушену, пахучу і трохи хвилясту голову.

До вокзалу під'їжджав „Чорний Ворон“...

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

18.

(Знову з записок).

... І знову осінь...

Небо—в подертому шматті хмар. Земля—багно, калюжі. У калюжах відбите небо—шмаття хмар... І коли, після роботи, зазирнеш у вікно, гадюка тоскно ворухнеться в серці... Нудно...

... Стоять сірі корпуси Бупрівські, стоять облиті дощами, нудні, і з-за ґратів не визирають обличчя, не летять у простір співи.

За стінами скошені жита і снопи вже вивезено. За муром—стерні, і теж—багно-рівнота, річка сердита й похмура, як стара баба-жебракка і далі—лозняк, опале листя, ліс... Той ліс, куди так рвався Дорофієв.

Ах, яка нудьга і як тоскно на серці. І друга, порожня половина мого „я“, яку не заповнити ніякою фізичною чи громадською працею,—власна половина мого „я“—сумує за блакиттю неба, за сонячним промінням, за коханням, молодістю, то диким конем скаче у безмежні простори „колишнього“, власна половина мого „я“, скривавлена й виснажена, ридає захована від усіх... І сіре небо відбивається у сірих калюжах, а мокре, опале листя лежить у багні, як лежало воно торік і як лежало сотні років тому, коли тут ще не стояли ці величезні будинки, коли, розбризкуючи копитами грязюку поміж деревами та похилою травою, скакав гарячий кінь, несучи з Слобідської України на далеке Запоріжжя буйного розбишаку вершника, що їхав шукати слави, грошей, або смерті й неволі у чужих привабливо-химерних і страшних країнах...

... Осінь, осінь, осінь. Оповите сірими туманами, гуркотить місто і десь далеко-далеко, глухо січе вогкість густу мідь дзвонів. Мабудь до вечерні.

Але я знову настирливо й тоскно дивлюсь у той бік, де лежить напівмертвий ліс, що поволі вмирає, розкидаючи жовте листя. Той ліс, куди так рвався холодний і палкий Дорофієв зі своїми товаришами. До речі, про Дорофієва.

Сьогодні вранці я отримав наказ піти у „смертні камери“ і відремонтувати декілька труб парової топки.

У 2-й камері сидів Дорофієв з двома невідомими мені в'язнями. Один з в'язнів, молодий, безвусий, лежав на ліжку, встромивши нерухомі очі у стелю. Обличчя йому було теж нерухоме, наче виковане з заліза жоден м'яз не рухався, все застигло в холодній тузі. У роті стирчала цигарка, але вона видно давно загасла.

Другий „смертник“ сидів за стільчиком, на якому лежала велика купа печева й цукерок. Він поклав виснажене, довговусе обличчя на долоні, час-од-часу важко зідхав і говорив ні до кого не звертаючись:

— Н-ну й діла...

Були:—нудне мовчання, сум і жах. День сірим, непривабливим птахом, обшарпаним пір'ям, стукався у вікно,—і не міг достукатися. Тому, видно, в кутках причаївся холодний, вогкий півморок. Навіть вибілені стіни з зеленими розводами й різними оздобами не стирали печатку важкого суму й смертельної холоднечі. І лише Дорофієв, заклавши в кешені руки, а в рот сигаретку, твердим кроком блукав з кутка в кут. На ньому був дорогий, сірий костюм, лакові черевики. Волосся— акуратно начісане, рівний пробор, гладко виголене підборіддя. Але обличчя страшенно схудле, щоки посиніли й запали, очі заволоклися нальотом меланхолії і задуми.

Спершу Дорофієв ніби не пізнав мене,—продовжує ходити з кутка в кут, глибоко затягається сигареткою—і, лише хвилин через десять, зупинився коло мене і напівзапитливо кинув:

— А-а-а, Довголюк!

— Він самий...

— Дуже приємно...

Сів на ліжку, коло якого я розіклався зі струментом і кинув головою на співкамерників:

— Ну, як? От одри! Тиждень тут—слова від них не почув...

Я сказав:

— Це зрозуміло... У такому становищі не кожен заговорить...

Мовчання.. Я стукаю молотком. Зіпершись спиною об двері, позіхає доглядач—літня, сива людина.

Дорофієв (після павзи, кидаючи недокурки):

— Нудно, Довголюк... Я лише зараз пізнав, що таке нудьга... Довголюк, знаєте, лише тоді, коли людина яскраво розуміє, що виходу вже нема, що поперед лише те, що зветься кінцем (я уявляю його—цей „кінець“ чимсь живим, величезним, кострубатим, що стоїть на межі буття й небуття—та, блискаючи пукатими, червоними очима, ковтає тисячі тисячів маленьких і великих Дорофієвих)—так ось, лише тоді, коли людина вже згубила всяку надію, все, за що можна вцепитись, ту соломинку, за яку хапається утопленик,—людина пізнає справжню нудьгу... Ох, Довголюк, ви не знаєте, що таке справжня нудьга і в цьому ваше щастя...

Я кажу (певно для того, щоб лише сказати щось):—киньте Дорофієв... Хіба ваше становище таке вже безпорадне? Може ще помилюють вас..

— Х-ха... Не смішіть мене, Довголюк! Помилують! Втекти після того, як тебе помилювали й замінили страту десятьма роками, задавить

людину—і після цього ще чогось чекати... Ні, друже... висловлююсь словами круп'є з казино: „Ігру зроблено, ставок більш нема“. В перекладі на звичайну мову це значить: шабаш, стоп машина!

Ми довго мовчали. Дорофієв запалив нову сигаретку, зтрисив з колін попіл і тихо зідхнув.

— Ех, коли б оце мені „подорожні“ мої та кращі трапилися, а то подивіться на цих одрів:—он того, що лежить зараз з загаслою сигаркою в роті, я напевно знаю, за ноги потягнуть на страту. Він увесь час буде непритомний, а за півхвилини до страти впаде навколяшки й закричить: „мамо моя, мамо!“ і знову знепритомніє... Так його непритомного й стратять... Оцеж—що сидить над купою печева й цукерок,—кричатиме і рватиметься, цілуватиме ноги вартовим і кричатиме:—Не розстрілюйте мене, не розстрілюйте!—Зі слиною на вустах він здохне. Нудно це... І нема людини, яка б пішла на страту і перед смертю поплескала б мене по плечі, або я її поплескав сказавши:—Крой, братішка... Набридло це все...

І несподівано запитав:

— Ви не знаєте, навіщо це я прожив тридцять два роки? Ні? Уявіть,—і я не знаю... Чорт його зна... і ось що,—коли б зараз у мене навіть з'явилась можливість утекти,—я все одно не тікав би... Бо я вже дійшов до пустелі, порожнечі, я вже ясно бачу кострубатого звіря, що стоїть на межі буття й небуття, і жити для того, щоб не сьогодні так завтра влучити йому в пашу,—відчуваючи кожного дня нудьгу,—дякую, нема бажання... Так, остогидло це все мені... Ця даремна метушня... так набридла.. Нічого я зараз не хочу, крім гарних і смілих подорожніх у небуття. Але й їх нема... Ну, а взагалі—все одно... Нема й не треба...

Доглядач спитав:

— Ви швидко?

— Ще не закінчив,—відповів я.

Дорофієв глибоко затягся сигареткою.

— Ви читали статистику злочинського життя?—дивлячись через мою голову запитав він.—Ні? Так от, 85 відсотків злочинців кінчають самогубством... А якийсь лікар (забув його прізвище) у книжці „Самогубці“ доводить навіть, що самогубством кінчають усі 100% злочинців... Ну, це, звичайно, він трохи тее... помиляється... але 85—це певно... Чому ж це так, не знаєте? Ось чому—це, звичайно, моя думка—доходить людина, чи людинка, до кострубатого звіря, що стоїть на межі життя й смерті, оповиває людину нудьга, холод, а зогрітися нічим, зогріти ніхто не може, бо навкруги лише повії, які за гроші „ізсбразят“ тобі, що завгодно: і палке кохання, і кохання спокійне, материнське, а без грошей... і плюнути на тебе не схотять...

Товариші, що навкруги, індивідуалісти, сукині сини до останньої кісточки, кожний лише про себе думає і ладний шкуру здерти з „корішка“—і в „стірках“, і так.. То помилка, Довголюк, що злочинці—народ „теплій“, компанейський, комунальний, радий з себе сорочку здерти для приятеля! То ідеалізація блатняка. Звідки в нього така „компанейність“, теплота, комунальність, коли живе він, блатняк, розрізнено й один з другим зустрічаються вони лише за „стірками“, або за випивкою, то що? От і обдирають і продають один одного. А кому набридне „заяче життя“—іде в карний розшук, робиться агентом і,—уявіть собі—найкращим агентом! Так от відчує таку штукенцію злочинець, не лише злочинець з освітою, як я от, наприклад, а й найдрібніший, миршавенький злочинчик, вроді Рижого, відчує, повагається, потиняється зі своєю неугомонною лютою нудьгою, що її відчувати може людина лише раз у житті,

исловляюсь
ма". В пере-

у, зтрусив з

илися, а то

лою цигар-

Він увесь

зколюшки й

його непри-

цукерок,—

натиме:—Не

він здохне.

смертю по-

Крой, бра-

и? Ні? Уя-

раз у мене

... Бо я вже

о звіря, що

сьогодні так

гу,—дякую,

метушня...

ілих подо-

... Нема й

а потім—віршовку на шию, або наган до скроні—і „амба“... От і все... Ви збираєтесь іти. Ех, шкода... Одну живу людину зустрів... Знову з „одрами“ своїми залишусь... Погано... Так от знаєте... і я власне так би кінчив... Бо й у мене нікого не було і, я залишившись на самоті з собою, ух як погано себе почував, хоч і вмів видушувати з життя найсолідніші краплі... Дійшов би... Ну, прощайте...

На дорозі Дорофієв зупинив мене:

— Одну хвилину.

І витяг з кешені важкий, срібний, з рубіновим замочком портсигар.

— Нате... на пам'ять вам... про мене... про нальотника Дорофієва... і вашу руку! Сьогодні мене розстріляють, я радий, що пощастило висловити хоч соту частину моїх думок...

— Вас сьогодні розстріляють?—спитав я, відчуваючи, як у середині мені щось холоднішає...

— Так... спокійно кивнув він головою,—мене сьогодні розстріляють.

І, ніби щось згадавши, схаменувся:

— Ах да! Ось... чекайте... Ось це... (Він здійняв з пальця коштовний, золотий з прозорим камінням перстень) оце віддайте тому, як його, Рижому, Рижому, здається... Бідолозі довелося перетерпіти ради мене... Ну, прощайте... Завтра ви прокинетесь, а моє тіло, ось оце, що зараз стоїть перед вами, рухається, оце тіло вже буде засипане землею... Прощайте... товаришу... Очі йому на мить ніби тепло засвітилися. Ці холодні, наче свердла, гострі очі.

... Коли, повертаючись із роботи, я зазирнув у „2 смерт. кам.“—Дорофієв сидів на койці і закинувши ногу за ногу, курих цигарку, замріяно і сумно дивлячись кудись уперед—у вогкий туман осіннього дня... Що він там вбачив?..

* * *

Ніч.

Туман. Неясні примари лихтарів.

Тиша.

І ще:

Тиша... чорно... скрізь чорно...

Мотор: тр-р-р-р...ч... Ачхикнув ще раз... Зупинився.

З дверей—люди в довгих шинелях... Дзвоник розрізав тишу.

— Хто?..

У віконце перепустка. Декілька хвилин тріщали телефони.

Потому вийшов черговий помічник.

— За Дорофієвим?

— Так...

Довго й уважно перевіряли папірці. Нарешті:

— Ходімте...

По цементу гулко цокотіли чоботи.

Рушники й остроги брязкотіли, порушуючи тишу сонної тюрми.

Люди шепотіли.

Помічник спитав: — Чому так рано?

Відповідь була коротка: — Розпорядження...

Тоді помічник протяг: „а-а“—і відімкнув камеру. Дорофієв саме спав, поклавши щоку на долоню, і стомлене, досить таки виснажене обличчя його пашило спокоєм. До нього доторкнулися і він розплющив очі.

Підвівся.

— Що? Час уже?

Людина з чорною борідкою, видно прокурор, витяг з кешені папірця і відкашлявся. Дорофієв тихо попрощав:

— Послухайте... не треба... не треба читати... Я вже знаю, що я злочинець Дорофієв, 32 роки, ось такої округи й такого от походження, — зробив такий-то злочин і за це мене, згідно з карн. кодексом УСРР — треба розстріляти... Не треба, товаришу. Давайте хоч зараз без формальностей... Краще дозвольте мені викурити цигарку і написати коротеньку записочку...

— Кому? Дозвольте це взнати, — ввічливо, простягаючи Дорофієву цигарку, спитав прокурор.

— Ех, хіба вам не все рівно? Я ж умру... Смерть моя ні для кого не таємниця, навіть у газетах надрукують завтра, що мовляв, присуд виконано... А втім, будь ласка... Я напишу записку одній милій, хорошій дівчинці, що підчас присуду дивилася на мене великими, журними очима... Мені пощастило взнати її адресу і її прізвище... Тов. прокуроре, в конторі Бупру лежить 300 карбованців моїх грошей і маленький годинник з монограмою... Мое прохання — перешліть адресатці це мое майно...

— З великою охотою... відповів ввічливо прокурор.

— Ех, навіщо ви ввічливий такий і навіщо на вашому обличчі така приємність, — зідхнув Дорофієв — можна й без цього.

І він похапцем почав розкидати по клаптику паперу великі нерівні літери.

Він писав:

„Моя гарна світлоока дівчинко!

Були тисячі людей. Тисячі! І були Ви. Ви сиділи коло мене, — тихенька, соромлива, непомітна. І така молода, така хороша дівчинка. Тисячі людей дивилися на злочинця Дорофієва і уявляли кров, трупи, трупи й кров. У мене нема родини й близьких. У мене нема навіть жінки, що могла б кинути на мене хоч промінь співчуття або жалю. Мене ніхто не любив і нікого не любив я. Але, моя мила дівчинко, — я топив свою самотність у штучному бавленні і вдавав, що ніхто мені не потрібний. І лише тут, у судовій залі відчув я, що в мене нікого нема, і злочинець Дорофієв для всіх — мерзотна, гидка, потвірна людина. І ось, коли читали мені присуд — мій смертний присуд, — я випадково подивився на Вас. Ах, яке безмежжя співчуття, жалості й туги забачив я в Ваших очах, у Ваших милих, дитячих світлих очах, моя славна дівчинко! І за це — я не можу не висловити Вам своєї подяки. В мене не вистачає і нема взагалі слів для цього. Скажу лише одно: — зараз, перед смертю, я цілую — у думках — сліди Ваших ніг, край Вашої сукні, мила моя дитинко. Оце і все. Я не знаю, для чого пишу Вам оце, але не писати не можу. Прощайте! Прощайте, світлоока, хороша, мила!“

Підписав — Дорофієв. Написав на конверті адресу і віддав прокуророві. Потім далеко закинув недокурки і підвівся на ноги:

— Ну... час уже... нема чого відкладати...

Прокурор сказав:

— Ви — на диво спокійний і сміливий...

— Дорофієв відповів прокурору холодно:

— А ви звідки знаєте, що я не тримтю зараз кожною частиною своєї душі і мое „я“ не корчиться від захованого жаху й бажання ще хоч мить пожити?.. І щиро додав:

— А втім, знаєте, я й сам не знав, що це так просто, і що я вмію так володіти собою... Уявіть, що це буде страшніш... Боявся, що крикну... прохатиму...

Павза... Черговий помічник і прокурор дивляться в бік. Чергова варта мовчки бере за руки Дорофієва.

Далі:

— Ну, „одри“,—всього...

Зневажливий уклін. Вусатий тримить і широкими очима дивиться на Дорофієва. Молодий, блідий, схопився руками за край ліжка і немов задубів. Білими вустами він шепоче:

— Боже мій... Боже мій...

Ключ:

— дз-з-зень...

Тупіт чобіт—далі, далі. Зник. Тиша.

Унизу—морок, дрібний, крізь сито дощик, лихтарі.. Авто „Чорний Ворон“. Мрійна й довга посмішка на вустах Дорофієва. Він бачить широкі, повні болю й співчуття, дівочі очі і робиться йому тепло й трохи журно...

...Рушайте!... Авто—уперед, у туман, у морок...

— Вам зав'язати очі?

— Не варто... Почекайте, я докурю цигарку...

... Мила дівчинко! прощай!.. А решта?—Набридло.

Нудно...

(і коли під ногами нема ґрунту—на межі буття й небуття з'являється коштрубатий звір, що жере тисячі тисячів таких ось великих і малих Дорофієвих... Людина розуміє це—й оповиває її нудьга, що такою сильною буває лише раз у житті).

Недокурюк летить у кутюк.

— А все та...

— Пілі!...

І застиг шмат недодуманої думки.

— Смілий чоловігя був...—каже широкоплечий з варти.

— Тихо... Луна, відбившись у льосі—розтанула.

А в Бупрі черговий помічник, узявши в руки червоний олівець, перекинув сторінки журналу і, де стояло „Дорофієв І. П.“—провів довгу нерівну риску...

Були:

Ніч...

Осінь... Багно... примари лихтарів
і—затоплене, опале листя...

19.

Осінь, і в нашій камері ходять в'язні смутні якісь, похмурі, збентежені. Коржик співає сумних пісень,—проліто, про життя людське, що, як і літо—вмре, обмите дощами, сіре й нудне. ... За ґратами—дні підіймаються холодні, з трахомовими очима, земля парує чимсь потворним і сморідним.

Тумани—і за туманами—глухий здалеку гуркіт.

Увечері—день так само сіро вкривається кошлатими хмарами і спить довгу-довгу низку годин. І коли саме засипає день,—під вікнами горбляться неясні постаті вартових з блискучими люхвами рушниць. Далі—калюжі, і в калюжах уже не хмари—а, догори ногами, лихтарі. Ніч повзе величезною слизькою жабою. Повзе безгучно, але відчуваєш її кожною частиною свого тіла. Вранці, як і завжди—дзвін, сюрчки, перевірка, „мудий“ Соломон, тикання в груди, напів-російська напів-українська мова,—„венік не на місці“, „бочки під нарами“.—„Староста—суткі карцерного положення“, або швидкий Козаченко:—Здр-асте-

„Раз-два-п'ять-десять... двадцять“. Остроги:—дз-зень, дз-зень! „Прощавайте“...

Третій день—Альшвілі, рухи трохи повільніші, жарти дружні. „Доброго ранку“—„Прощавайте!“—і тупіт коло десятої камери. Староста сердитий, заспаний,—він спить увесь вільний час, на сон йому впливає дощ, з ліжка—ноги у чоботях, руку до потилиці, хрипко:

— Дуй чай, братво! Нічого гаятись—гудок незабаром! Чай п'ємо нехотя, мляво. Після гудка лави до дверей линуть поволі, без літніх жартів, сміху та товариських лайок.

У жіночому корпусі—тиша.

Навіть не чути співів Марусі Бобрової, що влітку що-дня після перевірки заливала подвір'я дзвінками малинового срібла.

Примовкла Маруся Боброва. Ходять чутки—заслабла на тиф. Навіть підручний мій Петька останніми днями ходить понурий і збентежений і часто, опустивши до ноги молот, шепоче:

— Ех, жисть, йолки-палки зелені!

Одного вечора—кілька тижнів тому—ми лежали з Петьком удвох на моїй койці. Бучавими пальцями стукав у вікно дощ, за вікном була юга, і, ламаючи гілля акації, не вгавав осінній вітер. Але в нашій камері було затишно. Кидаючи на стіни жовтогарячі тіні, жевріло в комині вугілля (парове опалення починалося лише з другого поверху. У нас же і в льоху—де містилися кухні й склепи—топки були старі, камінні).

Тому панували затишок і приємний, тихий сум. В'язні розбилися купками і щось оповідали один одному. Окремо, як і завжди, коло комина, зігнувши спину ніби під великою вагою, сидів лікар Наріжний, і нерухожими очима замріяно дивився на вогонь, іноді помішуючи коротенькою коцюбою золоте блискуче вугілля.

Петька лежав, поклавши на груди мені свою хвилясту голову, довго розглядав на стелі мережки розколин і нарешті попросив:

— Розкажи мені, братку Андрійку, щось чудне таке... Розкажи, братку, нудно мені, давить щось мене отут, не вистачає чогось...

Тоді я почав, певно під впливом осені, розповідати Петьці про далекі-далекі, химерні країни, де ніколи не буває зими, де вічно зелені й безмежні, мають під сонцем чарівні джунглі, ховаючи в гущі своїй страшних диких звірів, на яких полюють відважні мисливці... Я розповідав йому про загублені в цих джунглях селяця, де живуть люди, що ввесь вік ходять без одягу,—маючи від кожного дерева і їжу, і питво, і постіль.

Надхненно говорив я про таємну Індію з її факірами, запальними і повними вогню людьми, що мало не кожного року повстають проти своїх катів—англійців і магараджів,—і після кривавих боїв ховаються у величезних джунглях, де йде повне різних пригод і боротьби життя.

Не знаю, як я розповідав. Пам'ятаю, захопився, розмахував руками, часто облизував сухі губи і мчав, безупинно мчав на коні фантазії—все далі, далі—від безнадійної нудьги осіннього вечора.

А коли кінчив—Петька мій сидів, міцно обхопивши руками коліна, встромлені в моє обличчя очі йому були зелені і великі-великі, повні захоплення й туману. Схопив мене за руку міцно, голос йому тримтів.

— Послухай... Андрійку... йолки ж тобі палки!.. Андрійку, мамо твоя голічерва! Невже ж ти... тее... не пускаєш арапа? Га? Правда? Усе це правда? Андрійку, скажи!

Я сказав, що це справжнісінька правда.

Петька—на ноги!.. Звірем з кутка в кутку. Що-разу підскакував до бака з водою—пив довго й жадібно. Мучила спрага і ніяк не міг

напитися. Коли знову сів коло мене,—з лиця на чолі великими краплями піт. Широко роздувалися ніздрі.

— Правда, га? Усе це так? І це може ж... от... нігтик од того, що є на світі... А я ж, як баран! Нічого ж тобі не знаю... Бовдур я! Лише й мого, що маліна, гамира та марафет!*) Та іноді й барохи... А тут... воно значить... стільки на світі дивовижного, що аж у голові замакітрилося. Крутиться голова в мене, Андрійку... Лютий я на себе... і на жестянку**) свою. Думав: світ—це я та моя жестянка. А воно... Ой-ой-ой! Який широкий і цікавий!.. Нудно як мені, гірко, це як „грак“ я нічого не знаю!

Павза. Потім раптом:

— А може ти брешеш? Га? Ти ж оце розкумекай, братку! Аж серце (слово „серце“ Петька вимовляє на першому складі твердо, на останньому дуже м'яко,—виходить у нього серце)—серце в мене болить... Тет-то ж тобі не хрінovina якась!..

Тут осінь, нудота, дощ... І люд якийсь замухричений. А там люди, як у нас уроді 18-19 року, і вічно — сонце, кіян-море і, як їх—жу... жу... (я підказую) жунглі... а у жунглях тигри, звіри. І живе в цих лісах сто або двісті братішок... А далі ще стільки ж... „Ш-ша! (Жлоби англійські он недалеко)“—„Крой їх“! З лісу—раз-раз! Захопили кулеметів, рушниць—і знову в ліс... Полюють на тигрів, леопардів... А вночі—ватру розкладуть, палатки... А навкруги—ти-и-ша!..—Ну, може десь слоняка реве... так-то буза!—Ех, братішка. Тет-то-ж тобі не „маліна“!

І червоніючи попрохав:

— Може ти книжечку мені з картинками дістанеш? Андрійку, дістанеш! Я дивитимусь на картинки, а ти ботатимеш***), що воно й як, і до чого... Душа, душа ж у мене вся перекинулась... Ніби-то й жив я на світі 25 років, а з другого боку—буцім і не жив... а так... по малінах та кічманах проволікся... Дістань книжечку з картинками, а я тобі свій муштук подарую. Йй-бо! Век-би міне слабодушки не відать!

Петько зробив собі з гривеників прекрасний мундштук для цигарок. Носився він з ним, як старець з писаною торбою,—курив з нього лише раз на тиждень, у вільний від праці день. Певно ради нього Петько й скриньку собі зробив.

...Збоку єхидно зареготав Галайда, невинуватий ледащо, картюжник і капосник. Він, сидючи на горожній Барнатовичевій койці (Барнатович працював за столом), чув усю нашу розмову.

Підстаркувате, порепане, мов стара печериця, обличчя йому тримтіло, вузькі гострі плечі коливалися в такт реготу.

— Ну, й бехтало ти, Петько! Пацанок. Кни-и-жечки з малюнками захотів. Хо-хо-хо-хо-хо!..

Злісно сплюнув:—Матня! Ні на що блатняк перевівся. Смердюки пішли. Амба блатнякові! Амінь. Соплячня на нівець блатняка зводить!

Петька червоний, лютий до Галайди з кулаками:—Сам ти смердюк! Здохляк. Двинути тебе оцим і амба! Бла-а-тняк... А що бачив ти? Що ти знаєш, крім своїх вонючих шмар, стірок та гамири? Сам не сьогодні так завтра дуба даси,—он котьолок труситься в тебе. Даси дуба і ні хріна не знатимеш. Пішов вон, бо голову відкрутю!

Щось погрозливе було в Петьчиному обличчі. Миршавий Галайда з перекивленною від захованої люти печерицею—ходу. Услід йому—стара Петьчина калоша. Влучила просто в потилицю.—Занудо! Куди

*) Горіака. Кокаїн.

**) Життя.

***) Казатимеш.

плітуєш? Туди ж: „смердюки... ні на-що блатняк звівся“.—Кулаками посварився:—Ще раз, здихачу, підійди до мене, угроблю тебе тут же!

Цю ніч і майбутні спав Петько неспокійно. Часто прокидався, звиснувши донизу свої короткі міцні ноги і ледве чутно говорив:

Тет-то тобі не маліна. Да-да... Тет-то штука...

Клуб ремонтувався і книгозбірню увесь час було зачинено.

Петька нервувався.

В перерві сидів він осторонь, їв дуже мало і замріяними великими очима проколював густу коштубату і ніби живу туманну стіну, немов там, за цим густим оловом, бачив він свої дивні химери.

Лише тепер я розумію—яка темпераментна і розумово багата людина був цей Петько, що відразу охоплював і перетворював у своїй голові різні образи, жив ними, любив їх і милувався ними,—та оскільки розвиток йому затримало кляте минуле.

Сприймаючи образи, як найчутливіша людина, розуміючи те, що розумів і я, культурно, звичайно, вищий за Петька,—мій підручний одночасно мов огню, мов смерті, боявся... лікнепу!..

І довго вперто довелося працювати над цією розумною дитиною мені, Барнатовичу й Сидору Іллічу, поки він, нарешті, переступив поріг „загадкового й таємного“ лікнепу. Та, можливо, й ми нічого не зробили б, якби на допомогу нам не прийшла ще одна сила—розпорядження про примусове відвідування лікнепу...

...Так от—і Петько, веселий, безжурний Петько примовк, затурбувався.

Залишались, поки, спокійними—Бернатович та Сидір Ілліч. Обидва міцні, вони нагадували двох штурманів довгого плавання підчас „мертвого штилю“.

...Після втечі режим став суворіший. Суворість перекинулась навіть на корпус засуджених. Вже не можна було після роботи вештатися по всіх подвір'ях.. Щоб перейти з одного подвір'я в друге, треба було брати з корпусної контори перепустку—видавалася після довгих запитань.

Це особливо пригнічувало Рижого: в нього майже у всіх корпусах були знайомі, що давали йому тютюн, цигарки то-що, за різні комісійного, досить таки таємного, характеру послуги.

Не маючи вільного входу до чужих корпусів, Рижий загубив і своїх клієнтів. Ображений більше за всіх, він тихо скаржився.

Заспокоїв його лише передсмертний подарунок Дорофієва.

Рижий довго дивився на дорогий перстень, потому засопів носом, хотів щось сказати, і, звичайно, нічого не сказав. Лише почервоніли йому очі і затьмарилися сльозами. Потому махнув рукою і тихенько потюпав у свій куток. Перстень Рижий повісив на шию і часто повернувшись до всіх спиною, роздивлявся його.

Я порадив здати перстень до контори, щоб часом його не вкрали. Рижий замахав руками:

— Не можна цього робити, не можна. Це ж подарунок... На шию носитиму... Здихатиму, а не загоню. Не можна в контору його...

Нарешті, мені пощастило умовити його одягти перстень на палець, бо вже дуже ласими очима позирали на Рижого Галайда, Коза та Данько-Хвіст.

Після „одиночки“ Рижий довго щось обмірковував, довго ходив блідий і понурий і, нарешті, заявив мені:

— Піду до лікнепу... Вчитимусь...

Це мене здивувало. Рижий пояснив:

— Нема жисті тьомному чоловіку. От коли б, наприклад, я письменний був, то знав би я, що воно й до чого і як треба слідчому відповісти... А то як баран, очима лише блик-блик, а що сказати — не знаю... Добре, що Дорофієв пошкодував мене і признався, хто задавив Вуха, — а то так би мені й загинути в Бупрі... — А якби був письменний, я б знав, що сказати... і, взагалі, блатняк неписьменний — нічого не вартий... А то вивчусь, — куплю собі Кодекс Уголовний і знатиму, за що і як карають, і як воно краще... От!

Я спитав: — Рижий, а не думаєш ти... кинути всю цю історію? Га?

— Яку?

— Ну, злочинство...

Насупився. Довго смикав брудну склеєну борідку... Махнув рукою безнадійно: — Ку-уди мені. Старий уже я, і на волі не робитиму... здихатиму, а не робитиму, і сили нема вже... Розтрусив її по кічах та „малинах"... Так і здохну я. Не довго вже залишилося білим світом нудити. Нехай мо' інший, а я... що ж я?

Я спитав:

— А коли б тобі, припустимо, усього дали вволю, і їжі, й одягу, тютюну, помешкання ти добре мав та усе, чого хочеш... Крав би тоді?

Замислився. Потому зморшки розійшлися сотнями промінів.

Від щирого серця відповів, усміхаючись: — Крав би... Їй бо! Хоч калошу, а вкрав би...

Розійшлися. Справді — „горбатого могила виправить“...

На коридорі вже тиждень чергує Афонькін, якого майже з жахом чекав увесь корпус.

Це невеличка, сива, зморщена людина. Не спроста Афонькіну „протезірує“ рудий Соломон, — навіть в обличчях їхніх є щось рідне. І в Афонькіна волосся кольором трохи світліше за тюремні стіни, і Афонькін усе життя віддав тюрмі, крім того 25 років — тюрмі „його імператорської величності“. Служив укупі з Соломоном. Але Соломон, почавши доглядачем, проліз у помічники, Афонькін же на доглядачеві й „застиг“. Це, безумовно, його лютувало, і дідок зганяв зість на в'язнях.

Колись лафа — замком по шиї р-раз! Два! „блатняка“, а при нагоді й „політику“. Мало „замка“ — кулаком у спину!

А тепер просто напроти стільця висіла об'ява про ввічливе поводження з в'язнями. Це ще більше лютувало Афонькіна, — панство яке! На „ви“ з ними. Намагався й тут ображати, а в слідчих корпусах, говорили, навіть потихеньку частував стусанами найтемніших і затурканих в'язнів. В нас, поки, все йшло гладко.

Афонькін дрімав, сидячи на стільці, зневажливо оглядував в'язнів, кривив призиливо губи, але... був, згідно з об'явою, ввічливий і стриманий.

Сьогодні вставили подвійні рями, а з акації, що росла вздовж тротуару (до контори) злетів останній, мокрий листок. Покрутився у вогкому повітрі і, сам вогкий, упав у велику чорну калюжу.

Це було підчас перерви. Барнатович, що сидів біля одчиненої грубки, тримтячий від приступу інфлюенци, грів великі м'язисті руки, — спокійний і стриманий Барнатович доторкнувся до мене й жалібно промовив:

— Бачили? Злетів з акації останній листок...

Я здригнув...

Я здивувався: — Еге... І ви?

— І я... — кивнув головою Барнатович — так... і я... А хіба ви думаете, що я — засушена тараня, і в грудях мені порожнеча або машина.

Так? Не вірилося вам, що Барнатович, той, що завжди сидить над книжками, веде у Бупрі громадську роботу і вперто мовчить про себе та про свої переживання, цей Барнатович нічого не відчуває і до всього байдужий. Зімняв шмат вогкого моху й кинув його у пічку.

— Значить, ви були певні, що я „человек огня і железа“. А не думаете ви, що Барнатовича кожна вільну хвилину терзають—і його злочин, і невизнані питання, і... може... бажання покохати когось... і... щоб його хтось покохав... Не припускали? Ех, друже. Не на жаль, а певно на щастя—людей залізних нема, їх оспівували лише нездари-письменники і то по завданню видавництва... Усі ми люди і всі страждаємо, хочемо щастя, краси... Може я для того лише й учусь та веду громадську працю, щоб заглушити ці бажання і не накоїти чогось... ще гіршого, ніж накоїв... Тим паче, що я тихий, а в „тихому болоті—чорти водяться“... Голова в мене болить. Дуже болить голова...

Сиділи мовчки.

Я сказав:—Барнатович, кажуть ви скоро матимете відпуск?

Зблід. Суворо пронизав мене сірими очима. Роздільно:—Відпуск. Ме-ні ні-ку-ди іт-ти і ні-до-ко-го!.. Ясно? І взагалі... відпуск... я візьму відпуск лише тоді, коли відбуду свій термін... і, зна-єте... давайте поможимо.

Хитнувся й Барнатович...

Лише Сидір Ілліч, як і завжди—розпорядження, бігав по майстерні лаявся з ледачими, уночі щось креслив і підкреслював і не віднімав руки від сірої борідки...

КАРПО ВАЛОВЕНЬ

БУДНІ

(Оповідання)

Потяг, наче зрадівши, що вирвався з лабет переплутаної коліями та стрілками станції, вигукнув, густіше закурив димовими кучерями, завихривши ними над вагонами, врізався носом у простори полів.

Вагони одноманітно, веселенько та-та-такають і біжать, біжать. Прості, тверді вагони для робітників, з невеличкими вікнами, переповнені шумом та галасом, що проривається у вікна крізь цокіт коліс. У вагоні накурено й душно.

Хоч на дворі вже припікає весняне сонце й значно потепліло, тільки свіжий вітер полоще холодком, грубник напалив грубку, а від того, крім тютюнового диму, ще неприємно тхне перепаленим залізом та вугіллям. На дворі дождював, пофарбований у червоне, обрій, весняний, ще з прохолодою, березневий день. Ще подекуди на полях біліють плямами в долинах рештки снігу, що його туго сплескав передвечірній мороз.

У вікна вагону з полів миготять ці плями разом з розталим за обрієм червоним сонцем і нагадують весну.

На лаві та на полицках розташувались переважно брезентові піджаки, заялозені нафтою та іржею й такі ж чорні, сонні обличчя.

Внизу на лавах старіші, поважніші постаті, повільно й скупно тягнуть слова розмови—робітники, й кидають сердиті погляди на горішні полицки, де молодь сперечається, галасує, перегукується з товаришами.

— А ти, доброзичливий, постарався натопити, коли тепер тепло, а зимою...

— Сиди, коли сидиш,—огризнеться грубник, пробігаючи вздовж вагону, брязкаючи коцюбою та бляшаним совком.

— Хлопці, відчиніть вікно.

— Ти в нас надто гарячий... Та не галасуйте, чорти!

— Білий обіззався? Он ніс у сажі,—витри!

— Талір, коли будуть комсомольські збори?

— Чуєте, Білий у комсомол хоче? Ти частіше випивай, то може й приймуть.

— А яке твоє діло?—оззався Білий і, недбало махнувши кудись у бік рукою, ближче підсунувся до Таліра. Талір сидів на полиці, звисивши вниз ноги, перегортав у руках газету.

— Я тобі, Білий, скажу одверто. Кинь пити, тоді про комсомол питатимеш.

Білий сплюнув у бік, скочив на низ і пішов до гурту, що, галасуючи та ляскаючи картами, грав „у дурачка“.

Потяг підійшов до станції, зашипів тормозами—зупинився. Талір з невеличкою корзинкою в руках ішов додому.

— І так що-дня. Робота, після дорога додому, у вагні повно накуреному, з братвою, що гризеться поміж собою, грає „в дурачка“. А подумати лиш — не побачити цих суворих облич, заялзених брезентових піджаків і стає самотньо, нудно. Здається, що поза цим, простим і суворим, ховається щось більше, різнобарвне.

Дома в Таліра невеличка кімнатка з одним вікном на південь, ліжко, два простенькі, з соснового дерева, стільці та стіл на трьох ніжках, що вперся трикутником поміж двох стін. З-під ліжка визирає боком біла лозова корзина з майном Таліра.

Талір скидає з себе заялзений спецодяг, деякий час ходить по кімнаті, відкашлюється, поки на порозі не з'явиться хазяйка й не покличе обідати. По обіді мовчазне ходіння по кімнаті та зморщене від задуми чоло.

Вечір розчісує свої чорні патли, всміхається гаптованим зоряним небом. Під вікном шарудять гілки голого, але з набухлими бруньками дерева, наче хочуть щось сказати людині, що вештається поміж чотирьох стін.

Часом зачмиха паровоз на станції, дзенькне дзвінок, гудок і, „покотивсь чорний, з вогневими пукатими очима, поїзд у темну прірву ночі“.

Талір зупиняється проти вікна.

От поїзд. Ге, це щось уже го-го! Міцне, крицeve, безстрашне. Йому ніяких перепон немає, ніхто не спинить, аби не попсовані колії, аби був вогонь.

— Засвітить би світло? Але так краще.

Сьогодні проходив містом на базар підчас обідньої перерви. Йшли колонами червоноармійці й співали.

І раптом перед очима постають ці міцно складені колони з однорідних людей в сірих шинелях, з наїжаченими багнетами над головами. — Ех, красиво, — думає Талір, — так разом по бруку кроками — трох-трох, цок-цок...

Смело мы в бой пойдем

за власть... пригадує він і спершу потихеньку мугиче собі під ніс, далі голосніше, голосніше, доки це не надокучить сусідові за стіною і той загроює по ній кулаком.

— Чи не можна б там, товаришу Талір, тихше переживати революційну романтику?

...умрьом

в боротьбе за ето.

І талір замовкає, наче поставив останнім словом „е-то“ крапку.

— А чи не можна б там, товаришу Васюк, трохи холодніше, бо надто ви гарячі? — тим же голосом, що й сусіда, гукає йому у відповідь Талір і сміється про себе. Він певний, що після цього Васюк сердиться, шле йому крізь стіну гарячі прокльони й, не потрапляючи пером у чорнильницю, розриває папір.

Сусіда Таліра, Васюк, секретар райкому комсомолу. Сухий тіло і кволий, бліде, з хоробривим блиском в очах, обличчя, майже постійно насуплене й сердите. Воно гостро обточене на підборідді й невеличкі сірі очі прудко бігають по паперах, з жагою смокчуть газету й скептично озирають усяку постать незнайомої людини. Під пахвсю в нього нерозлучно шкіряна тека. Талір жартома називає цей портфель „варником“ з паперовою начинкою. Васюк за це сердиться.

— Який же ти комсомолец, — питає він тоді Таліра, — в політиці розбираєшся, не вивчаєш творів Маркса, Леніна.

— „Начальство“ — з іронією мовить сам до себе Талір, укладаючи спати, натягуючи на плечі ковдру. Тфу! — кидає в куток недопалену цигарку.

В кімнаті темно. Денна втома тепло обняла тіло. Чути за стіною гуркіт стільця, нерівні кроки, чути що шелестить папір і сухо кашляє Васюк.

* * *

Ранкове сонце, сміючись, тепло лащиться. Манить до себе густозелений сосновий бір, одбігши від селища напів-гони—кличе в свої обійми весна. Дні переливаються кольорами фарб, співають дзвінками голосами навкруги—від сіл до поля, до соснового бору.

Райкомівські дні сухі й одноманітні, наче ті протоколи та обіжники. Одноманітно й сухо тріщить машинка, викидаючи один за одним друковані папери. Друкарка з пофарбованими губами та припудреним гострим носом, здається разом з пальцями, клює цим носом по літерах.

Може Васюк тому кілька років, через це й подався в „відставку“ з райкому. Ось уже четвертий рік—він райкомівець. І життя своє пристосував відповідно до цих вузьких, сіреньких райкомівських рямок.

Іноді зажурено похилить голову, подивиться у вікна, замислиться. Може пригадав село, поле весняне, дзвінкі пісні жайворонків, що купаються в блакитній безодні, спітнілі, заспані коні з плугом та вогу, блискучу на сонці ріллу.

Керсправ шелестить паперами, підшиваючи їх, муркне собі щось під ніс, плює в куток і смачно затягнеться тютюновим димом. Тоді Васюк пригадає, що засідання паркому вже хвилин п'ять, як розпочалось. І він, мов ошпарений, схоплюється й біжить.

Осередки на селі працюють кволо, бо на дворі весна. Є такі, що вже більше місяця на збори не збиралися. А це ж Васюка турбує. Примушує строчити обіжника за обіжником до осередків з різноманітними вказівками в роботі, нагадування про виконання директив райккому, виїзди на село, обслідування. Витрачаєш останні сили. Не раз замислювався над цим.

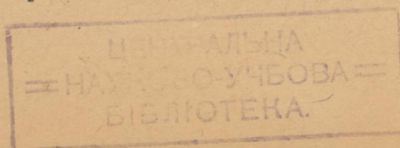
Чому це так? Де ділося захоплення, енергія в хлопців до комсомольської роботи, що була в попередні роки. І висновок непевний. І думаєш... Хочеш власне думати про щось нове, що втілювало б сьогоднішнє, злободенне, а обіпрешся в райком, „про форми роботи, про якісь переломи в роботі, нові етапи“. Вже досить і цього паперового безладдя, щоб заплутатись самому й загубитись. Хлопці в осередках ставлять питання просто, виходячи з своїх особистих інтересів, за що їх доводиться парити доганами та нагадувати головні пункти програми та статуту спілки.

— Ти роботи від мене вимагаєш?—визвіриться якийсь секретар,—так знай, що з нашими хлопцями ні чорта не зробиш! Мені самому тяжко працювати, я ходжу що-дня на заробітки.

— А поменше б там папірців, бо вони заважають нам працювати, гальмують нас... Ми сельбуд почали будувати, місток думаємо поладити, а ви з райкому до нас—„негайно“, „кампанію розпочніть“, „підсумуйте“, „підтягніть“...

Тоді лише розведеш руками, вдариш об поли й по дядківській звичці „охнеш“ та „ахнеш“ і додому. Дома на столі купи газет з підкресленими олівцем місцями, що їх доконче треба прочитати, розгорнені сторінки книжок, що теж наче пильно й з благанням зазирають у вічі, за ними—інструкції, протоколи, директиви окружкому. І це все на черзі, чекає на Васюкову голову.

Похапцем попоїси, що підсуне під ніс хазяйка, накинешся на шпальти газет, на сторінки книжок, згрєбеш у жменю патли на голові й до болю смикнеш, заскригочеш від злости зубами.

Талір у своїй кімнаті голосно розмовляє з якимсь своїм гостем, регочеться разом з ним або співає щось. Нахаба Талір, невгомний. Васюк уже знає, що ні благання, ні крик його не допоможе. Він схоплюється, бігає по кімнаті, кашляє й нервово кусає губи.

І поки затихне Талір, засне, тоді вже й Васюка починає відштовхувати втома від книжок. Він роздягається, падає на ліжко й довго не спить.

— Чому він так ненавидить Таліра, а той його. Про щось вороже думати, шукати якесь соціальне коріння в ньому, так ні. Батька його ще живим і Васюк пам'ятає. Був робітником, а в революцію підчас повстання його закатували білі. Мати померла в голодні роки. Талір тинявся по наймах, пішов у місто, а тепер робітник і він, як був його батько.

— Чому ти, Талір, не вчишся, чому так мало читаєш?

Хіба ж тут що зле хотів йому сказати Васюк? Талір на це по-сміхнувся.

— Я вчусь. На слюсаря вчусь.

— Так того ж мало. То ж професія, засіб до існування.

Талір обведе Васюка з ніг до голови, кине погляд на стіл, де не дбало розкидані книжки, газети, папери. Васюк з товариського тону переходить до повчального, наче виносить догану чи навчає якоїсь дрібниці. Це Талірові образливо. І він на прощання кине:

— Мене життя вчить, і навчить. А такі вчителі, як ти, що самі в паперах засмикались і других туди ж тягнуть—для мене не авторитетні.

— Ледар,—шипить йому вслід Васюк.

Після одної з таких розмов Талір не ходить до Васюка, а Васюк до Таліра. Хазяйка й та за обідом кілька разів казала:

— Ви подивіться на себе, що з вами робиться... Он Талір—молодчина. Він знаходить собі поза роботою й відпочинок, він здоровий. Незабаром і майстром буде.

Васюк просить хазяйку не розмовляти, бо він, обідаючи, разом з тисмокче газету. Коли, все ж таки, хазяйка не зважала на те і точила свої наївні, повчаючі, на її думку, слова, Васюк у розпалі, одного разу послав її к чорту, за що вона довго сердилась і не розмовляла зовсім.

— Такий нікчемний, а сердитий, наче роздратований пес,—жалілася хазяйка Талірові, а той задоволено довго реготавсь.

Або ще таке: до Таліра останніми днями почав ходити Білий. Це усім відомий у селищі хуліган і п'яниця. Вони довгенько сидять у Таліра, щось розмовляють. Це Васюкові не цікаво. Чого доброго, вони й випивають собі потихеньку.

Васюк ворухиться на ліжку з боку на бік. Думки в голові, мотілки бджоли коло вулика, кружляють і не дають спати.

— Добре. Завтра треба побалакати в райкомі з агітпропом. Вгадає з себе, що розумний. Побачимо, що він скаже на це все?—Проти Васюк уже догадується, про що казатиме агітпроп. Цей за словом в кешеню не полізе.

— Товаришу Васюк. Перелом. Будні. Головне—будні.—А секретарю паркому додасть:

— Товаришу Васюк, не рюмсай... Не рюмсай, не губи перспективи. Ти менше копайся в собі, бо там ще мало для тебе заховано.

* * *

Друга половина ночі й розквіт ранку—сон Васюка. Неспокійний сон, з хаотичними привидами, уривками якихось незрозумілих сцен. Коли прокинеться, то важко дихають груди, сорочка пристала до спі-

нілого тіла й не перестає боліти голова. А ранок уже давно розквітнув і кидає проміння на білі стіни кімнати крізь вікно. І завжди, розквіт весняного ранку він проспить. А так же хочеться подивитись, як пробіжить перше проміння по росяному полі різнокольоровою веселкою. Прислухатись до співу жайворонка, що десь повис у повітрі й срібно дзеленьчить дзвіночком. Це все нагадує Васюкові село, дитинство з кіньми погоничем, а ззаду батько тримає в руках чепіги плуга й не одриває погляду від скиби, що рівно, блискучою стьождою, лягає в борозну.

На столі папери розпирають портфеля й нагадують про райком. Учора агітпроп їздив в окружком і певне сьогодні щось цікаве розповість. Чути гуркіт у двері, хтось добивається. Хазяйка.

— Чи ви ще й досі спите? Вже другий раз підігріваю самовара, але третій раз не буду. Ідіть уже снідати.

У райкомі на дверях зустрів агітпропа, що мугикав собі під ніс якусь пісеньку, посміхнувся, побачивши діловий, буденний вираз на лиці у Васюка.

— Іду вже од вас.

Васюк запитливо подивився, не зрозумів.

— Скорочення штатних агітпропів. Мене забирають у міський райком. Тобі присилають дитробітника, що закінчила педкурси. Знаєш—хороша дівчина, Женька.

— Гмм... і то добре. На яку роботу тебе відсилають?

— Женька повинна приїхати сьогодні, або завтра. Ти ж тут підшукаєш куток, там, здається, в тебе є ще одна кімната, то умовся з хазяйкою, буде вам укупі веселіше.

Агітпроп, примруживши одно око, ехидно посміхається.

— Так що ж ти думаєш, товаришу Васюк?

Васюк, уткнувши носа в портфель, длубається між паперами, наче не звертаючи уваги, про що до нього говорить агітпроп.

— А дівчина, ех, чудове дівча!—всміхається агітпроп.

— Слухай, чи не пішов би ти подальше з своєю дівчиною?..

— От іменно, що я піду „подальше“, а тобі пришлють дівчину. Хор-ро-ша дівчина!..

— Товаришу Степане,—суворо дивиться на агітпропа Васюк,—ти сьогодні з телячими настроями, то, будь ласка, не заважай другим працювати.

Агітпроп, сміючись, хитро мружить очі й скося позирає на Васюка.

— Женився б ти, Васюк—став би людиною й не нудьгував, як зараз нудьгуєш на самоті.

Васюк червоніє й починає хвилюватись. Тримтять у руках папірці.

— Мені робітники в райкомі потрібні, чорт забори! А дівчат порозганяю. Дівчата, баришеньки—не втерплю!

— А коли вона поєднує в собі якості жінки й робітника?

— Прожену, тільки вгледю щось негаразд.

— Не проженеш...

— Ні, прожену!

— Може сама втіче?

— Побачимо... Ти сьогодні справді, Степане, схожий на теля, я вже тобі нагадував здається.

— Ну, досить жартів, товаришу Васюк. Завтра в нас що, неділя? От, завтра я виїжджаю, а сьогодні мушу попрощатися з товаришами. Га? Як ти собі думаєш, Васюк?

— Про мене, роби що хочеш. Я про це навіть гадки не маю.

— Ну, ти ж і бюрократ. Не ображайся, приходь сьогодні ввечері до мене.

Сухо тріщить машинка. Васюк провів очима до порога агітпропа, подивився на керсправа. Мовчазний керсправ грудьми прикипів до столу, писав. Одірве на мить груди від столу, підніме голову, шморгне носом, перекадає з місця на місце розбухлі справи, промокне написане, накреслить графі на чистому аркуші й знову присідає до столу, кладає ручкою в каламарі.

Васюк дивиться на годинника. За чверть години засідання. Знову те ж саме, що й вчора, позавчора. Розкуйовджене волосся на головах, спітнілі чола, зігнуті постаті потопують у кудлатих сивих хмарах тютюнового диму. Те ж саме понуре мовчазне обличчя керсправа, сухенька його постать зігнута над протоколом. Вмить глянувши у вікно, залите сонячним теплим світлом, здригнувся. Різким рухом поправив на голові кашкета, притиснув під пахвою теку й, грюкнувши дверима, поспішив на якесь засідання.

* * *

Газові ліхтарі сліпуче-ясно освітлюють, забруднений недокурками та лущининями од насіння, асфальтовий перон на станції.

На пероні вечір гомінкий, сипле жартами та нанизує разки веселого дівчат та хлопців сміху. Вони, побравшись за руки, блукають по перону, зустрічаються й розходяться. Вечір весняний, свіжий, крилатий, прилинув з глибини полів і пахне свіжо-вогким чорноземом од ріллі та набухлими бруньками дерев. Небо блакитне, глибоке, зажеврило зорями й застигло в чеканні над землею. Далеко чахкотить паровоз і перегукуються сирени.

А гомін не стихає, шумує, клекотить і вибухає реготом. І вмить, насторожено прислухаються, ловлячи згуки гармонії, що наближається від виселку, задьористо виграє й таким же задьористим голосом хтось їй приспівує:

І—ах од чого—да, почему—да,
по какому случаю,
одного тебя люблю я,
а десяток мучаю —да-тір-дар-та-та...

— Д'ех! Смали навмання, все рівно нічого не видно.

— Білий... Білий,—чується зо всіх боків.

А гармонія грає, заходиться від буйної радості. Голос вільно, крилато, непримушено акомпанує веселій товарищі.

Сьогодні була получка—догадуються.—Білий зараз буде тут.

— Шпана—дорог-г-г-у!—викликаючий, задержуватий голос Білого полоснув поміж юрбою.

Білий перевалюється з ноги на ногу, розхриставши на грудях сорочку, збивши кашкета на потилицю. Тільки вихор закошланого волосся з-під кашкета, розчервоніле п'яне обличчя, великий м'ясистий ніс подався наперед, цигарка в зубах.

— Чому не співаєте—„то не ветер ветку клонит“?—майже кричить він з докором до дівчат і додає слівце, що від нього пирскають дівчата.

— Понапудрювались, стерви! В міщанство граєтесь?

Десять узявся Талір, підійшов до Білого, взяв його під руку, смикнув до себе.

— Талір, дружок, я ж ще гуляти буду. Д'ех—ма!.. Черті!

Проте, довго не сперечався, пішов з Таліром, щось гаряче доводив, переконував, що просто випадково натрапив на хлопців і для веселости трохи перехватив.

Талір Білого розуміє, навіть співчуває йому. Але все ж Білий ночуватиме цю ніч у нього, бо тепер на вогкій землі, чого доброго, можна простудитись.

Дома підіслав свою стару шинелю, кинув невеличку подушку під голову, прикрив одежиною, вмостивши Білого на підлозі, поруч із своїм невеличким ліжком.

— Спи. І я буду спати. Завтра неділя, встанемо, поснідаємо, порозмовляємо.

Коли прокинувся Талір і визирнув з-під ковдри, ранкове сонце вже розбризкало проміння на підлозі, зачепило краєчок стіни й заспане обличчя Білого. Наче зів'ялі пелюстки жоржини, висохлі губи його заворушилися і промимрили щось собі під ніс. Білий кліпнув очима, прокинувся і хрипким голосом попросив:

— Води хочу.

Потім здивовано озирнув кімнату. Він не дома. Де ж це він? Через вікно сонце просто в обличчя. Ой, на роботу запізнвся.

— Талір! Здоров, друже! Так це я в тебе ночую?—І смутно пригадав учорашній вечір. Хтось з хлопців грав, гуртом співали й випивали. Тепер на похмілля боліла голова.

— Пусте,—одмахнувся рукою, хто тепер з грішних не п'є, не гуляє...

— Дурниці плетеш, Білий.

— А що по твоєму, хіба я не жива людина?

Почали одягатись. Хазяйка кликала снідати.

— Ще підлітком ти у червоних був, у боях бував з дитинства, а тепер... що з тобою, яка в тебе перспектива, друже?

Талірові цікаво було, чому Білий так зневажливо ставиться до життя, чому він навіть себе зневажає перед другими? Колись Білий хотів у комсомол, а його не прийняли. Непевний був, пиячити любив, та вже й переріс роками. Чому Білий не хоче бути громадянином, чесним трудівником, а плететься в брудному хвості, стає на край прірви? Це ж останнє, це ж сором за Білого товаришам, що працюють разом у майстернях.

Білий понурив голову на груди й то розчепірював пальці на колінах, то складав їх у кулак і мовчав. Підняв голову, подивився на Таліра, закліпав винувано очима, закусив губу.

— І чорт з ним! Що мені, на дітей чи на жінку? Чорт з ним! Я однаково з своїми старшими товаришами переживав перші кроки революції, захоплювався кожним її рухом... Підносив бойцям набої, носив за плечима одрізок від рушниці й підтюпцем спішив за широким червоноармійським кроком. А тепер, що ж з того? Однаково й тепер. Одні бояться проспати зайву годину, бояться витратити зайву копійку собі на харч, бо цих копійок обмаль, та все пріють коло роботи. А поруч ходять закутані в шовк, золото, обжираються, п'ють, танцюють... Що я тобі—маленький, не бачу чи що? Бачу добре, бо в місті що-дня буваю... Я вже міркував про себе на самоті, переживував уже ці речі в своїй голові. Подивися на других. П'ють, гуляють, дівчат люблять, одягаються як слід і живуть. І я хочу жити.

— А хіба ж це життя? Це ж болото.

— Можна й у болоті жити, чорт з ним, аби не погано.

— Ну, тоді так. Ти, Білий, правий для себе. Тільки не радив би я тобі. Ти подивись на більшість і зрозумій. Подивись на своїх товаришів.

— Я не сліпий, я все бачу. Для мене дні сухенькі тріскалки: тріщать, тріщать і пилюкою вкривають... Я не від того: були дні, коли

здавалося, наче на крилах підносишся вгору, полум'ям палаєш. Були дні, був огонь, та все минуло, прошуміло, погасло...

Талір засміявся і в тон Білому продовжував його думку:

— Остався попільць, та за ним прірва. Так. Тепер лишилось одно: або не озираючись пірнути крізь попільць у прірву, або ще хвилинку зачекати, напитися п'яно, п'яно, плюнути комусь у очі, самому забруднитись і забути себе, скотитись у ту ж саму прірву... Так. Так, питаю?

Білий стверджуючи кивнув головою.

— Так! Дай руку. Ти вкрав мої думки й переказав своїми словами.

— Ха-ха-ха... у саму ціль попав. Це ж... це ж... ой, не можу. Од кого ж це чую, від Білого, чуєш—од тебе!

— А що, що? Може я... чорт його знає. Ти тільки нікому не розповідай. А проте... хоча ні, не треба.

— Це ж тотожні слова, повна програма, коли можна так сказати, міщанина, безперспективного обивателя.

Талір підвівся, пройшовся по кімнаті, запалив цигарку і, дійшовши знову до Білого, поклав йому на плече руку.

— Білий, не сиди на самоті й не думай. Поділися своєю думкою з товаришем, з більш-менш толковою людиною. Так не можна, Білий, це шкідливо.

— А що по твоєму? Ну, що ти робиш у таких випадках?

— Зі мною таких „випадків“ не трапляється. Я роблю просто: не думаю багато, а більше роблю. Я не мрійник, я просто робітник. Ось скоро майстром буду. Живу тим, що є сьогодні й дбаю за краще завтра. Мені комсомол показує широкий шлях. І не тільки для мене, для всіх нас. Од нас залежить тільки пройти цей нелегкий шлях, щоб досягнути певної мети. А тут головне—тверезий розум, без зайвих мрій, простота і ясність думки, реальна й продуктивна робота.

— Ну, ти мені політграмоти не читай.

— Хмм... чудний ти. До речі, і про політграмоту: є такі, що й з політграмотою заскакують туди, про що ти тільки завів був розмову.

— А це цікаво... з політграмотою. Хто ж то такий?

— Цей ось,—показав рукою на стіну,—Васюк, райкомівець.

— Пху, ти чортовиння—сплеснув руками Білий.—Ти не запитуєш, а я не кажу, з ким я вчора гуляв. Це ж ми вчора комсомольського агітпропа виряджали, там і Васюк був.

— І Васюк був? Ну, що він?

— Я по сусідству з агітпропом живу. Іноді він до мене заходить, я до його. Тільки він не того—показав Білий на своє горло—такий, як і ти. Ну-да, він мене покликав, другі товариші його прийшли. Пізніше й Васюк прийшов. Бурчав, бурчав він на хлопців, коли побачив між пляшками пива пляшки з горілкою, а трохи пізніше й він замовк. Присилювали його хлопці, чи сам згодився на горілку, не пам'ятаю, тільки щось ніби й Васюк співав, а потім плакав, обнімав агітпропа.

— Білий, ти все ж таки не одмахуйся від питання, скажи, ти здається й не такий, щоб обминати це словом „не знаю“ чи просто мовчати. Ну, то як же?

Білий дивиться на Таліра, мовчить і посміхається. Але Талір так поставив перед ним питання, так, здається, чекає на кожне його слово з напруженням, що змовчати перед ним немає змоги.

— Ну... ну... я не знаю! Ч-чорт його знає! Та й не важно. Ти може мені зараз ще що небудь будеш вичитувати з своєї голови, може про „культурну революцію“ ще розкажеш, що про неї тепер мода скрізь розпинатися, кому не лінки, так попереджаю—не буду слухати й зараз же втечу.

— Не затримую. А все ж таки, ти б... Ну, нехай. Іду додому, йди в пивнушку...

Талір повів рукою по обличчі, щось міркуючи.

Раптом подався всією постаттю до Білого, рішуче, протестуючи, махнув рукою перед його лицем:

— Ех! узяти б тебе на зубок та добре провчити, тоді б ти відразу схаменувся.

— Талір, кинь це—вже не раз чув. Все пустенькі, сухенькі слова. До побачення, піду додому,—підвівся, надів кашкета й не озираючись вийшов.

— А сьогодні розбалакався. Де ті й слова набралися, щоб висловити все те, що думаєш. Та хіба ж усе? Для всього слів не вистачить, про що думає людина. І все дурне. Можна передумати за одну добу стільки, що його не здійсниш за тисячоліття.

Васюк зранку поїхав у якесь село. Казала хазяйка, що обіцяв сьогодні повернутись надвечір. А що коли б до нього коли небудь зайти та поговорити? Тільки... Ну його. А може б поїхати в місто, а ввечері назад? Хоча—треба відпочити. Ось, коли він буде жити в місті—тоді...

Сьогодні ходив гуляти в бір. Тепер там гарно. Вже починають шпилькуватись молоденькі зелені порощі з-під сухої торішньої трави та листя, осипаються з сосен посохлі колючки, а замість них випинаються ще в'яленькі, кволенькі колючки, але з такою жадобою, так, здається, вони тягнуться до сонця. І все, все, що молоде, зелене, що тільки побачило сонце, вибившись з посірілого, гнилого торішнього, ще молодими силами, але так уперто, впевнено тягнеться до сонця, наче хоче йому показати своє повне право на розквіт, на життя.

На гілках гойдаються птахи, перелітають, міняючи місця, щебечуть у молодих посадках. І зараз хочеться самому, впившись сонячним сяйвом, його теплом і пахощами молодої зелени, закричати голосно, голосно, як тільки може людина співати щось буйне, вогненне й відчутти самому на собі молодість, розквіт сили, пізнання дійсної непідробленої краси, повного різнобарвного життя. І яким мізерним зараз здається Білий з його теоріями про різні прірви, жалюгідний Васюк, закиданий зі всіх боків паперами, протоколами та газетами. Справді, які бувають жалюгідні люди, кволі, безсилі, щоб упізнати життя таким, як воно є.

І бір притих, наче нашорошився й до чогось прислухається. Це ж колись—думає Талір,—по таких місцях, серед дикої буйної природи, ходили предки культурного тепер людства, культурних звичаїв, що задирається в цій „культурі“ через крах старої системи економіки... Так—економіка, вона над усе. Адже ж і первісний дикун не марив про якусь культуру, а нишпорив собі по зарослих ущелинах і відшукував їжу, одержував вогонь—економіка. А тепер—хіба не все одно—та ж економіка, тільки з машиною.

Тиша. На станції загула дужа сирена поїзда й луною покотилась понад бором, зачакотів поїзд, заторохтів колесами, прошумів у далину.

— От поїзд, ех і молодчина ж. Машина. Чому перед ним блідне всяка первісна природня краса, здригається могутній бір і злякано ворухаться сосни. А коли до всього, кращого й сильнішого в первісному житті, серед отакої природньої дужої краси—додати машину, тоді людство піде вперед. Безглузде нидіння Білого й подібних до нього, безсилі оті пики, що про них казав Білий „закутані в шовк і блищать золотом“, які ж тоді вони безсилі, коли від них одняти машину скрізь на всьому світі. Тоді, „братішка“, йди, ставай біля машини й працюй разом з усіма нарівні... А завтра чекає робота в майстерні, чекають варстати робочих рук, що від одного їхнього дотику, натиску на якусь кнопку до еле-

ктропроводів і стиснеться залізо в ту форму, що того бажає людина. Багато чекає днів попереду, сіреньких, одноманітних, з гаміром, зойками, пилом, утомою. І кожен майбутній день нсвий, свіжий, сильніший, що веде за собою нові перемоги, нову машину, зброю.

Іноді наче й сам трошки запліснявієш і зажурено схилиш голову. Посумуєш тихенько на самоті, а оглянешся навколо—скрізь залізний рух життя, гримить воно стоголосом, співає нові пісні, складає гимни новому, падає полум'ям. І тоді радісно вливаються свіжі сили в стомлене тіло, вибухає енергія й прожогом кидаєшся у це полум'я—гориш.

Сонце сідало за бором. Палали рожевим саявом верхів'я дерев. Повітря тепле, прозоре, чуть повите синім серпанком, лоскоче й цілує гаряче тіло холодком.

Талір уже повертався додому. На дорозі—зустріла незнайома дівчина й запитала:

— Скажіть, будь ласка, де тут райком комсомолу?

— Хмм—до райкому—цеб-то до Васюка,—думає Талір, оглядаючи незнайому. Невеличка постать, смагляве обличчя окреслено правильними, красивими лініями, сині очі дивляться просто, щиро, а на обличчі вираз зацікавлення, кидає погляд на Таліра в обличчя й спускає додолу. Очі запинаються довгими чорними віями.

— Так у райкомі ж уже нікого нема.

— А секретар райкому де живе, ви знаєте?

— О, він з ним живе в одному будинку, ось тут недалеко.

— А ви, часом, не комсомолец?—допитливо дивиться й ніяковіє, лице заливає краскою й обдає сором'язливістю.

— Чого їй власне треба, комсомолец я чи ні?—подумав і підозріло оглянувшись збоку.

— Я буду тут працювати в райкомі... А чи не знає товариш, він же комсомолец, що з себе уявляє секретар райкому, здається Васюк?

— Еге ж, Васюк,—відповідає Талір,—поживеш, то побачиш, а характеристики давати не берусь.

— А чому б і не дати? Товариську характеристику?.. А це тут ви в цьому будиночку й живете? А тут гарно як, під самими вікнами садок. Правда, тут буває гарно?

— Не знаю, може й буває.

Попрощалася й пішла. Ще раз біля дверей озирнулася на нього й посміхнулася.

— Буде тут працювати, тут певне й житиме, бо хазяйка казала, що Васюк уже склав умову з нею на кімнату для якоїсь дівчини, що працюватиме в райкомі. Не виживе вона з Васюком, утіче. А може... може й вона така? Чорт знає, яка вона. Тільки зовні вона, здається, не такою. Хмм, цікаво. І він її що-разу може бачити, зустрічати. Тільки ж це якось... От Білий любить дівчат, це тоді, коли буває тверезий, а нап'ється,—все йому ніщо.

Талір уже роздягся й сидить на ліжку. За стіною чути балачку дівчини й Васюка. Отже ця дівчина, вона, здається, Васюкові не пара. А коли й вона така, як Васюк...

* * *

Васюк, тільки приїхав, пішов до хазяйки питати, чи нікого не було в нього. Хазяйка замість відповіді передала йому листа, що вдень приніс листоноша.

Васюк розірвав конверта, зайшов до себе в кімнату й сів читати. З перших же рядків здригнувся, наче чогось злякався й пильніше прилипив очима до листа.

„Батько вже помер, а ти мабуть і не знаєш. Ніколи ти і додому не прийдеш—батька боявся, чи соромився. Немає вже старого, можеш приїхати. Батько перед смертю казав, щоб ти вернувся додому, та до господарства брався. Приїдь та подивися. Я вже робити нездужаю, а проте мушу, бо ніхто зимою не дасть їсти. Катерина Нечипоренкова ні за кого заміж не йде—все тебе чекає. А ти мабуть і її забув...

Твоя мати“.

Він ще раз прочитав листа, подивився на нього кілька разів, шукаючи ще чогось у листі, але нічого більш не було там написано.

Мати з дому пише: не забула мати. А він її забув. От і Катерина. Та чи варто згадувати? Ну, було, була. І Катерина нехай і батько. Батько, що, галасуючи та проклинаючи, вигнав з дому, „щоб ніколи й не повертався, щоб і нога твоя тут не смерділа...“ А Катерина волосся перебирала пучками в нього на голові, коли він схилить голову їй на коліна. Перебирала й щось шепотіла—миле, просте й шире. Нахилить свою голову, подивиться пильно в очі, щось запитає, засоромиться. Ну, нехай і так. А що з того? Минулося, затуманилося днями. Тепер і Катерини ніколи не згадає, бо вона холодна й чужа здається... Забулося.

Вечір сотає пасма в вікна, затьмарює кімнату й стає по кутках незграбними вайлуватими постатями. На одній стіні проти вікна ще жевріє останній відблиск сонця. А вся кімната вже схолола й спопеліла.

Дурна. Чекає на нього. А він про неї ніколи й гадки тепер не має.

Тук тук, тук-тук. Можна?

— Хто воно? Це не хазяйка, голос не її. Невизначно, але здається голос дівочий, наче Катерина?!—І вмить все тіло затрусило, наче в пропасниці.

— Тільки ж... Хіба Катерина знає, що таке „можна“?

Входить незнайома й тихо ступає, такий же тихий і м'який голос.

— Здрастуй, товаришу Васюк! Добре, що тебе застала дома, бо думала, що ти десь на село поїхав?

— Здрастуй. Та я тільки-но з села приїхав. Це здається Женька, з окружкому?

— Ні, я приїхала з дому. Окружком сюди мене надіслав на роботу.

— Ну, то не все одно? Сідай. Бери он стілець.

Васюк сухенький, скромненький і трохи ввічливий. Оглядав її по-статі, зиркнув у лице. Голова пов'язана білою з квітками гарусовою хусткою, на ній дешевеньке осіннє чорне пальто, вже трохи приношене й витерте. І вся вона, здається, така мила, трохи наївна дівчинка.

А де ж ти до цього часу працювала?

— Я вчилася на педкурсах. Це на практику до дітей посилають.— Засміялась. Васюк наче проковтнув муху.

— Пробач мені, Васюк. Дійсно так, до дітей, на піонерроботу. Я зовсім не мала на думці тебе називати дитиною.

— А роботу цю знаєш добре?

— Практикант знає теорію і вчиться на практиці. Між дітьми я працювала, трохи знаю.

— Вона вміє жартувати,—думав Васюк, позираючи на Женьку.— Наївна дівчина... здається. Загадково,—незрозуміло.

Притулок можеш знайти собі ось тут, поруч з моєю кімнатою,—показав їй на другі двері рукою.

— Ой, не кажи притулок, я теж уже не дитина. Я виховувалась змалечку в притулку.

— Ну, то помешкання! Де ж ти житимеш, коли тут працюватимеш?— Васюк каже серйозно. Він змахнув з лиця жарту, нічого дарма балакати. На тому й погодились.

Женька вже через годину вешталась у своїй кімнаті та розмовляла з хазяйкою, що стояла на порозі, склавши на грудях закачані по лікті руки й давала накази новій господині кімнати.

Васюк до них не втручався. Він, засвітивши світло, сидів біля столу й ліниво, змушено блукав поглядом по сірих полях газети, перечитував її заголовки і приглядався до карикатури на першій сторінці.

* * *

Наче той самий і райком, ті ж понурі, чимсь заклопотані обличчя товаришів і з-поміж них нове—Женьчине, що переплітається жартами й дитячим срібним сміхом.

З Таліром намагався не зустрічатись. Коли й зустрінеється, то вдає, що не помічає. А Талір зачепить словом.

— Як же з своєю сусідкою, товаришу Васюк, миритесь?

Васюк обминув це мовчанкою і скоріш сховався за двері до себе від Таліра.

Все ж од дня, коли поруч із собою чути живу людину, дівчину, яка що-ранку співає, шарудить по підлозі віником, хлюпає водою коло вмивальника й метко бігає з закачаними вище ліктів руками, розмахує ними і знову сміється, відчуває себе надто стримано, штучно-суворим, штучно-сухим і одноманітним.

Ця штучність, підробленість де-далі здавалася покутою за невідому провину.

І коли раніш, у своєрідній уяві Васюка, дні, сіренькі, похмурі зимові дні, наче ті протоколи та обіжники, невідомий керсправ акуратенько підшивав у товсті теки, то тепер замість керсправа, став смуглявий сонячний китаєць-штукар, що ці папери пофарбував і понавирізував з них різних цяцьок, різних яскравих кольорів і, граючись з ними, спритними рухами підкидав їх і приваблював до себе. Це все Васюк намагався якось затиснути в собі, запламувати його, надати йому чогось зайвого, непотрібного, здавалося, намагався себе перебороти, знову стати тим же поважним, черствим Васюком, що його можна було раніше зустріти в райкомі, дома.

Все ж, що-ранку, тільки бризне сонце на ліжку, приємно, тепло лоскоче шию, лице, крізь прочинену квартиру—запашний подих весни, у кімнатах починається гамір, стукіт і співи. Навіть тоді самому хочеться безтурботно, веселенько підспівувати, як той сіренький пискливий птах за вікном у садку, підспівувати Женьці, Талірові.

Тоді від такої спокуси Васюк нашвидку одягається й тікає до райкому.

Женька вставала рано, бігала до хазяйки й допомагала їй готувати сніданок, хоч це аж ніяк не входило в її обов'язок. Хазяйка з поштовости спершу заперечувала, казала, що їй і самій мало роботи, проте звикла і вже сама, що легше, доручала зробити Женьці—самовар розпалити, посудину приготувати, цукру подати до столу.

Талір не снідав дома, поспішав до поїзду на роботу й надвечір повертався додому втомлений, але завжди з бадьорим настроєм, веселий. Бадьорість і веселість, здавалося, ніколи не покидали його, ніхто не помічав, щоб на Таліровому обличчі коли-небудь лежала журба, сум. Воно, щось подібне іноді хоч і з'явиться, та ще коли це на очах товаришів, то вмить тінню промайне і зникне. Він був чи то радісно-бадьорий,

чи спокійний, але не сумний, не пригнічений. І Женька це спостерегла. Вона одразу помітила, що між Васюком і Таліром є щось непевне, що вони один до одного чи то холодно байдужі, чужі, чи ненависні.

Васюка з перших днів розгадала, що він протилежний Талірові. Його було легше розгадати, ніж Таліра. Талір на розгадку тяжчий. І помічає, що Васюк з чимсь бореться в собі, з чимсь змагається, напружується. Одного разу запитала про Таліра.

— Чого Талір сюди не ходить? Я помітила, що між вами щось негаразд. Скажи, що це?

Васюк многозначно низав плечима. Власне він і сам не знає, що то за причина, що засіла з ненавистю один до одного поміж ним і Таліром.

— Цікаво. Хоч я ще й сама не знаю Таліра, що він за хлопчина. Здається зовні нічого, простий, одвертий...

— Хлопчина. Хмм—посміється про себе Васюк.—Ти дівчина як слід, але тут щось не те. Здається, він тобі казав—агітпроп... Гм...

— Можеш індивідуально вивчати Таліра, коли це тобі цікаво, а для мене звертати на нього увагу—зайве...

Яка жорстокість у словах, яка злорадісна посмішка вмить пересмикнулась на обличчі.

Іноді прийдуть обое з райкому, пообідають і порозходяться по своїх кімнатах. Тоді червоне сонце спливає з обрію й заливає гарячо-червоними фарбами Женьчину кімнату. Женька відчиняє вікно в садок, сідає на лутці й наспівує якусь пісеньку собі під ніс. А тимчасом Васюк сідає за стіл наче на гострих шпичках. Писати йому зовсім не хочеться, навіть противним здається папір і чорнило. У чорнильниці за день повно втоплених мух і вони тягнуться за пером і забруднюють папір. Він крадеться з поглядом, що навмисне відірвав його від паперів, і непомітно кидає його крізь прочинені двері на Женьку, що наче навмисне сіла якраз проти нього на вікні. Співає.

Сонце промінням заплуталось у її каштановому волоссі, що буйно вкрило її голову в м'яко завиті кучері. Сонце, здається, замилувалось її кучерями й вагається сховатись. Вона сидить у профіль, іноді поворухнеться й одвернеться обличчям од погляду Васюка. Чого? Може впіймала на собі погляд Васюка й одвернулася, може щось цікаве побачила в садку і спостерігає.

Васюк жбурляє від себе ручку, що падає на підлогу й тоненько сердито хльоскає, з огидою відсуває папір і встає.

— Ну, чого тобі? Ти знаєш, що в Іванківському осередкові хлопці на тебе мені скаржились?—повертається вона до нього.

— Дурниця. Нехай не корчать дурня, а поведуть як слід роботу серед молоді. Ти недавно там була? А не знаєш, чи придбало вже їхнє товариство трактора, бо там цілий скандал був до того.—З цими словами Васюк увиходить до неї в кімнату.

Він тут зараз чує, що розгублюється. Сам це розуміє, відчуває й сам же піддається. Десь губиться розмова про осередки, про хлопців, і перед очима Женька. І вже він тоді не Васюк, суворий, сердитий райкомівець, він тільки тінь дійсного Васюка. Він сідає на стілець біля неї й пильно, благаючим поглядом, дивиться, як дитина на сердиту матір.

— А ти, значить, Женю вихованка з дитбудинку...—тихо, лагідним голосом запитує, що від нього самому собі робиться соромно.

— Чого йому раптом приверзлося таке, а не щось інше? Це не властиве Васюкові питання, погляд,—що з ним?—думає Женька й підозріло оглядає його, що прищулився на стільці, покірно похилив униз.

голову. Раптом підводить різким рухом голову й на якийсь час застигає м'яким теплим поглядом на Женью.

— Чогось так тоскно, Женью. Тобі так не буває?

— Певно, якісь є причини до цього,—сухенько відповідає Женька й не перестає дивитись у садок, де вже вітер починає блукати поміж деоєв.

— Чого це ти так розкис, товаришу Васюк?—скромненько, з захованим смішком кидає, не повертаючи до нього голови, Женька.

— Женько, зрозумій мене... Я не розкис, ні. Втомився, от що.

— То лягай відпочивати.

— Ти мене знову не зрозуміла. Пробач мені, але зрозумій. Я до тебе просто, до товариша, до дівчини. А проте... ні.

— Ну, розкажуй, я слухаю. Все ж попереджаю, що.. ну, ти знаєш.

— Я нічого. Я хотів з тобою поділитися думками, Женью. Тим поділитися, що отут, у грудях потроху, але чимало накупіло... Проте, дурниця. Не треба.—Одмахнувся рукою й замовк.

— Товаришу Васюк, ти будеш мовчати, а я слухатиму?

— Женько, мені соромно за себе... Мені здається, що я вже загубив себе. Загублене мое „я“, те, що було колись. Я не можу зрозуміти, от що.. Ах, навіть думок ніяк не складу докупити. Хвороба мене захлипає, не моя власна, як людини, істоти, а комсомольська. І я навіть безсилий, щоб пояснити її. Ти тільки подумай. Я тільки й живу райкомом, я дома покинув старих батьків... Недавно листа від них одержав—батько помер. Я покинув там любу дівчину, більш того, я навіть уже її давно забув... А може цей лист мені...—нахилив голову до колін, узяв обіруч голову.—Може цей лист мені... Тільки ні, це помічалось й до листа... От Талір...

— Васюк, ти хворий, що з тобою?—стурбовано подивилась на нього Женька, встала з лутки й підійшла ближче, торкнувшись рукою до його голови.

— Я знаю, Женью, що я помиляюсь, і що-дня помиляюсь, ступивши крок вперед чи назад, я помиляюсь, бо здається, немає ні часу, ні сили, щоб ці помилки визнати, щоб їх вивчити, бо, не вивчивши їх, як і хворобу—не вилікуєш.

Сонце вже давно сховалося за обрій, змахнувши останні червоні фарби з блакити. Шарудять, ворухать гілками дерева, таємниче між собою перешіптуються, наче ведуть якусь інтимну розмову. На станції закричав паровоз і закахкотів. Заскрипіла поблизу корба коло криниці, брязнув об цямрини ланцюг. З поля донеслась пісня запізненого пастуха, заспівали на другім кінці селища сільські дівчата,—а все разом увірвалось у вікно однорідним згуком вечірньої гармонії.

— Я, Женью, затхнувся, я наче та консерва, що зберігає первісний свій стан. Я зберіг у собі ще того юнака, що йому рідна войовнича романтика, революція, бої, шалені перевороти,—коли береш перемогу героїзмом, сміливістю, а не розумом. І я не знайду себе для сьогодні, я розгубився.. Коли вчора я з захопленням руйнував, сьогодні треба будувати й я розгубився від цього... Ти мені, Женью, нагадала про життя, свіже здорове життя, ти мені прикрасила мої одноманітні сіренькі будні. На мене війнував потік життя і я хочу жити, а не животіти.

Васюк зненацька торкнувся до неї і якось мимоволі її рука опинилася в його руці.

— Женью!..

Теплота од її руки пробігла свіжим, п'янючим потоком по його тілі. Він здригнувся від несподіванки й зараз же одірвав свою руку від її руки, схопився з стільця й швидкими нерівними кроками, спотикаючись, заходив по кімнати.

— Нічого не думай зайвого. Я просто до тебе, до товариша.

— Я вже тебе попереджала, товаришу Васюк, і ще раз нагадую,— каже серйозно Женька й одвертається від його пожадливого, не звичайно блискучого, погляду.— Я сентиментальничати з тобою не буду.

— Не вимагаю, Женю. Я не закоханий, ні. Я Васюк, а ти його, напевне, вже знаєш.

За стіною почувся голос Таліра. Женька пильніше вдивлялась у вікно. Васюк ходив по кімнаті, далі перейшов до себе, сів на стільці, витер хусткою спітніле обличчя й з полегкістю зідхнув. Женька подивилася в його бік, промовила, наче сама до себе:

— Яка чарівна краса вечора, тиша, тепло, садок наче шепоче казки до квітки і, жартуючи, розкидається блискучими кузками та метеликами.

Васюкові виповзла на уста посмішка й він зустрівся поглядом з Женькою.

— Дурниці, Женю, плетеш, наче міщанин який, естет. Знайшла якусь красу, де все природньо, звичайно і навіть буденно.

І знову за цими словами перед Женькою—Васюк, той, що в райкомі, той, що по кілька годин сидить над паперами, не відриваючись од столу.

— О, ні, товаришу Васюк, але це зовсім не так.

Можу запевнити, Женю. Все звичайне, все на своєму місці. Ніякої, на мою думку, краси чи „некраси“ немає. Її видумали дикуни, ті ж самі, що й бога видумали. Їм здавалося все незвичайним, от вони й розрізнили в житті: краса—погань, бог—нечистий дух, небесне—земне й безліч отаких тверджень, що їх вони обожествили, чи зганьбили й по традиції передали своїм нащадкам.

— Ну, а по твоєму, тут що таке, коли не краса?

— Все звичайне, є порядок і безладдя, є колоритність, де вона органічно потрібна й її немає там, де вона зайва. Все в своєму корені припасовано до свого місця й тече потоком по призначеній йому течії. Всі часи року, коли потвоєму висловлюватись,—прекрасні. Прекрасний дощ, непогода, коли всі шляхи в багно перетворюються—це потрібно, тоді земля вбирає в себе свіжі сили й це прекрасно. Адже ж прекрасно, коли голодна людина сідає за стіл, що захряс різними смачними стравами. Правда? Весна колоритніша, більше відмітна собою, бо це пора, коли всі живі істоти паруються, так би мовити, кохаються. І це потрібно для життя, це просто й звичайно. А естети, обивателі обслідують цю весну, описують, як щось незвичайне, прекрасне, одвічне, божеське. Подумай, яка гидота, яке йолопство! Естетові, коли щось далеко від його краси, тоб-то від кохання, по суті від інстинкту дикуна, для нього погань, прозаїчність. Тут тобі ціла епопея чогось незвичайного, божеського, а по суті примітивного, що доходить до йолопства... Ідіоти!..

— Товаришу Васюк, не смій так говорити, чуєш!

— Добре, я не буду псувати тоді настрою.

Васюк знав, що Женька тепер уже вся коло Таліра, хоч той, здається, не дуже то задивляється на її гарненькі очі. Талір, хоч і противний (а чого, власне, противний Талір?.. Ет!.. пізніше про це, нехай колись розберу), а він проте—молодець. О, Женька думала його з першого дня закрутити, та не вдалося.

Женька сидить притихла, не співає, бо Талір уже дома. Вона зажурено схилила голову й сріблясті проти місячного сяйва кучері спадають на чоло.

І місяць вплив на середину неба, дивиться, наче йолоп, не знаючи сам чого. Може є десь захована під серпанком ночі відома йому причина.

Тишу порушує десь далеко спів на другому кінці селища, неначе хтось його так раптово жмутом кине й заціміє. Перегавкуються спрощення собаки. І знову тиша, загадкова, приваблива.

* * *

— Гай-гай, козаче, чого носа повісив, чого зажурився—вдарив злегенька по плечі старий робітник Стах Таліра, коли той, закінчивши роботу, присів там, де працював і дивився вбік, де ще не переставав хурчати вентилятор. Талір підвівся.

— Могорича, козаче, скоро поставиш—майстром уже будеш.

А цей Стах і не п'є ніколи, а про могорич згадує, пожартувати хоче. Талір любить Стаха, цього кремезного старого, що міг би бути прикладом багатом з молодих робітників.

— Скоріше обтрушуйся, вмивайся, бо й на поїзд не встигнеш.

— Оцей мене поїзд, дядюшка, мучить,—скаржиться Талір, підставляючи разом з Стахом під крант руки.

— Ге, один тільки поїзд—ніщо. А попрацював би ти, сину, як ми колись працювали по двадцять годин на добу, отоді б ти й мовчав. Ти певне хочеш з кублом переїхати сюди ближче до майстерень. Це не зле. Ти б мені про це раніше сказав, а в мене вже давненько є одно місце на прикметі—хочеш підемо сьогодні, побачиш.

— А де ж я тоді ночуватиму?

— У мене дома місця не перележиш, та й не об'їси, коли пообідаєш раз. Ну, так гайда чи що? А завтра раненько й на роботу разом. У тебе ж діти, здається, дома не нявчатимуть, не скучатиме хто-небудь, га, чи скучатиме?—жартує Стах, бо зна, що Талір, мов пучка.—Колись ми з твоїм покійним батьком, пером йому земля,—що то за дружба була. Гуляти куди—вдвох, пом'яти комусь боки,—теж удвох. Пам'ятаю, познайомилися ми з соціал-демократами запільщиками, що часто приходили до нас, де ми працювали, агітувати.—Вступимо й ми в партію,—кажу йому.—А що ж, каже він, давай.—Листівки бувало розліплюємо вдвох; один розліплює, другий дивиться. Помітив поблизу „крючка“, свиснув і—гайда. Думали, що й померемо разом удвох, та не вдалося. Замість мене, пішов з твоїм батьком мій старший син білим у руки... А розтерзали ж гадюки їх, кров живцем висмоктали.

Поки оглянули майбутню Талірову кімнату, що була недалеко від Стаха, прийшли додому до Стаха, пообідали, вже й вечір надійшов. Талір збирався піти до міста.

— Коли пізно прийдеш, то добре грюкай у двері, бо я тепер сплю кріпко,—казав Стах,—минулося вже, що по кілька діб поспіль не спали. Старий я вже—турботи мої минулися. Незабаром може й з майстернею розлучусь.

— Такий би досі й батько був,—думає Талір, дивлячись на посивілого Стаха з засмаглим, наче мідяним обличчям, що після обіду сидів на стільці, відпочивав.

Місто переливається міріадами електричних зір, стугонить бренькає трамваями, скавучить автами та ще подекуди гримить залізними шинами об брук віз з конячкою. Бундюються світлом та кольоровим блиском вітрини магазинів, приваблюють підфарбовані очі модниць, туго обтягнутих шовком та прозорогазовою матерією, постаті. Подекуди з пивнушок скиглять скрипки й булькають роялі. Чути брязкіт скла й п'яний сморід. Талір іде далі. На думку спадає Білий. Це ж він хоче поклонитися оцим вітринам, фарбам, упиватися скиглінням скрипки, ковтати булькіт роялю разом з горілкою, з вином.

Талір зупинився проти одної з вітрин, задивився туди й не зчувся, коли хтось підійшов до нього й струснув за плечі.

— А, так і ти вже хочеш оскоромитися, хлопче, блукаєш попід пивнушками? А що, попавсь?

— Білий! Тю на тебе, де ти взявся? Та тебе й не впізнаєш, бач як переродився!

Хто б міг упізнати розхристаного, завжди брудного Білого? Це стояв перед ним юнак, одягнений у сірий клітчастий костюм, у модному кепі, пов'язаний шовковою краваткою, з якої ще сам недавно глузував. От тобі й Білий. Тільки Талір пильніше приглянувшись, наче до краватки, подивився Білому просто в вічі, засміявся.

— Та ти хоч би, чортяко, шию свою трохи краще вимив та чисту сорочку на спід одяг, а то дивись, он вона брудна й визирає в тебе з-за шовкової краватки.

Білий почервонів, стало йому ніяково, спалахнув. На панелі зупиняються прохожі, прислухаються до кожної дурниці.

— Пшол вон!—мотнув головою Білий, і похапцем, обминувши Таліра, заховався між юрбою прохожих.

— „Окультурився“ називається,—сміявся йому вслід Талір і не міг утриматись від сміху.

Другого дня Білий підчас роботи уникав зустрічі з Таліром, аж доки останній сам не підійшов до нього.

— Здоров, джентльмен,—подав йому руку.—Чого ти мені полтинники показуєш, а не дивишся по-людськи? Не бійся, нікому не розкажу, що ти вчора був джентльменом.

— Ну, ти ж і сволоч,—доброзичливо вилаявся Білий, посміхнувся й пересердився. Почав виправдовуватись.

— Хотів просто погуляти. Стьопка, з сусіднього цеху, обіцяв з грубими бабами познайомити. От я й пішов, наспіх одягнувшись, і, між іншим, був трохи „під мухою“, та й на тебе розсердився. Подумай, коли б тобі так, то й ти б розсердився?

— Який це Стьопка? Може той, що ми його з осередку витурили?

— Та він же самий. Казав, що ти „сволоч“ його з'їв.

— Дурний він, я тільки заяву подав на бюро про те, що він п'яний хуліганів.

Додому їхав і думав про нове житло поруч з Стахом. О, старий Стах не допустить, щоб Талір десь хибив, загулявся, занехав роботу, став би поганим і ліним робітником. Стах добрий, наче батько, але разом з тим і суворий, він намне чуба за що слід. І він зараз перед очима, цей добрий, з милою теплою посмішкою, старий, суворий старий. А от і Женька, і вона не така, як Васюк. Станція.

Коло дому зустріла Женька й тепло привіталась. Зашаріло лице їй, спалахнуло, збентежилась.

— І скучила за тобою, Талір. Де це ти був, гуляв?

По-перше він не гуляв, по-друге, чого б Женьці за ним скучати?

— Я ж тобі очей не цілував, щоб ти за мною скучала?

— Умм,—ти поганий хлопець,—замахнулася рукою й надалася вже тікати.

— Женько, приходь, поговоримо трохи, бо самому трохи скучнуvато. Ти ж знаєш, я вже скоро—еге!—Прощайте!

— Що, куди прощайте?—подивилася Женька й приховала неспокій на обличчі.

— У місто—жити там буду.

— Васюка немає дома, на осередки поїхав. Сьогодні мабуть і не повернеться додому.

Женька сиділа на своєму місці, коло вікна. Талір співав у себе „Молоду гвардію“. Починало вже вечоріти. Женька підійшла до стіни, постукала.

— Талір, Васюка немає дома — приходь до мене.

— І не буде його? — озивається з-за стіни Талір.

— Мабуть ні, поїхав у село в осередки.

Талір прийшов незабаром. Прийшов і оглядав на стіні малюнки, перегортав газети, книжки на столі. Талір без кашкета, що-раз у рукою закидає назад своє русаве волосся на голові й намагається бути, як у гостях.

— А коли ти виїздиш звідси? — обертається Женька, сидючи на лутці.

Талір якусь хвилину думає.

— Ти до мене коли небудь приїдеш, Женько? — Підійшов ближче до неї і взяв за руку.

— Я тут довго не буду. Скоро й я поїду.

Ще деякий час розмовляли тихо, інтимно, голови близько були одна од другої, коли раптом рипнули двері до Васюка в кімнату, почувалися кроки.

— Ти дома, Женько? Чому в пільмі сидиш?

Васюк!

Талір мовчки закурює цигарку.

— А хто то курить там у тебе?

— То Талір, тільки що прийшов.

— Умгу... Треба йти вечеряти. Ти вже повечеряла?

Талір вийшов слідом за Васюком. Васюк подумав.

— Стерво, бачиш, в'ється, коли немає мене дома, а при мені ти хенька віця, тільки пісеньки співає і вдає з себе наївну дівчинку... Добре — гммм... Загадково. Треба простішим бути і трошки нахабства — все.

Не говорячи з нею, роздягнувся й ліг на ліжку. А Женька довго сиділа коло вікна.

* * *

Довго цю ніч блукав Васюк по полю. Вийшов за горбок. Повітря обдало холодком, перестала шугати кров у голові, ніби трохи втихомирилось і почало нормально працювати серце. І сам трохи заспокоївся від хвилювання.

— А-а-а, прокляття! Що ж тепер буде? Що скажуть, коли визнають?

На горбку, серед поля, старий вітряк понуро звісив крила, наче старий поринув у спогади про свою молодість. Колись, правда, він також жваво й рухливо розмахував своїми крилами, гуркотів кам'яними жорнами та поскрипував. А тепер і він непотрібний, бо паровичка придбали селяни.

Озимина вже викидала вусаті колоски й хвилювалась од легкого подиху вітру. Васюк ішов далі. Вже пізно. Поле. Самотній. Краще на самоті. Ген, чуть видно у сусідньому селі, манячить вогник, також самотній.

Хтось не спить, не відпочиває від денної втоми, від тяжкої праці. Комуś і ночі мало, не тільки дня для роботи.

І так хочеться забути все, все сьогоднішнє, і поринути спогадами за кілька років назад.

Праця. Щоденна, закурена пилюкою, засмагла на сонці праця. Тіло потріскалось — щемить. І крізь щілини краплями виступала кров. Так.

праця. Десь тепер і мати на полі що-дня рийється, наче той хробак у землі. Мати. Десь і Катерина „ні за кого заміж не йде, все тебе чекає. А ти мабуть її вже й забув“. Так, так...

А він тут блукає під небом, сам серед поля гупої нощі й не знайде собі того, чого шукає. Що він загубив тут на полі?

Ніч почала вже перекочуватись до ранку. Стало холодніше і Васюк, сам того не помічаючи, вже починав тримтїти від холоду.

— Куди ж я йду?—Став, подумав і повернувся назад.

... Вже почали гаснути зорі, на сході червоно зашарів обрій, починало сіріти на дворі. Писнув у житах птах, затріпотів крильцями, захурчав, пролетівши з місця на місце. В селі закукурікали півні, голосно заревла корова й заторохкотіли селянські вози, везучи до міста на базар свіжу городину. Надходив ранок.

Очі, наче хто травиною порізав, щемлять, погано бачать, маленькі пеньки чи стовпці здаються живими істотами, ворухаються, вітряк — казковим велетнем, що от-от налетить і змете з дороги.

Хочеться спати.

Напівсонний Васюк прочинив двері до себе й тихенько ввійшов у кімнату, щоб ніхто не почув, спіткнувся на порозі, чуть не впав і не роздягаючись, напівсонний упав на своє ліжко.

* * *

Хазяйка вже кілька разів приходила, але не будила Васюка.

— Нехай йому біс присниться, прокинеться та ще й розсердиться. Адже ж він десь до самого ранку блукав,—і з тим же піде назад, тихо причиняючи за собою двері.

А Васюк спить. Мухи сідають йому на лице, лазять по губах, кусливі настирливі мухи.

Сонце вже висою підбилося вгору й починається на дворі денна спека. А в хаті холодок, чому б і не спати? Не підійде батько, як колись, не гримне грізним голосом, не замахнеться пужалом над ним і не вдарить. І так тобі сниться щось приємне, тепло-радісне, наче спогади з дитинства. Мухи купками не герестають кружляти над його головою, надокучливо дзизкати й кусатися. Він ворухиться з боку на бік, посміхається по-дитячому крізь сон.

У вікно долітає голосний дзвін та денний гамір, голоси з вулиці. Кугукне на станції поїзд і зашумить. І вмить, кліпнув очима, тріпнув головою й рукою відкинув од себе ковдру. Хотів зразу ж схопитись, але тільки поворохнувся. Тіло зів'яле й безсиле. Груди хтось здушив і не дає дихати. Що таке? Подивився навколо себе, зупинився поглядом на дверях, що ведуть до Женьки. Там також мертва тиша. Раптом постав спогад учорашнього, закрутився в уяві... Вчора ввечері... Так. Женька... Після він од сорому втік з дому й блукав до ранку по полю.

Навкруги по кімнатах тиша. Навіть і хазяйка, не дочекавшись доки він устане, пішла сапати бур'ян на свій клаптик городу.

Васюк лінивим, повільним рухом підводиться з ліжка, позіхає, наче ще не виспався, стає на теплу, розігріту сонцем підлогу, підходить навшпиньках до причинених дверей і зазирає в Женьчину кімнату.

— Що?..—схопився руками за голову й увійшов у середину. Її вже немає тут давно. На підлозі шмаття порваних газет, мотуззя, що залишилось після пакування речей. Її вже нема. Ліжко без простирадла, без подушок, оголені від портретів та малюнків стіни, на стінах

цвяшки, де висіла її одежа, перекинутий набік стілець і зрушений з місця стіл... Це вже тут мабуть і хазяйка після Женьки ходила. Вікно в садок, що завжди було в неї відчинене, тепер туго заціпнуто на заціпку, певно хазяйчиною рукою.

Подивився по кутках і з них повіяло пусткою. Відчув, що щось безповоротно втратив, стало жаль невідомого, до сліз жаль. Пустка, самотність, нудота, такі рідні, немилі, гидкі, що були, здається, покинули, знову привіталися несподівано з кутків кімнати.

— Невже ж це так? Не може бути! — Підійшов до столу. На столі невеличкий клаптик, згорнутого вчетверо, паперу. Васюк розгорнув і прилип до нього очима.

Рядки були похапцем написані людиною, що кудись поспішає. Скупко. Коротко. — „Товаришу Васюк (хоч ти цього слова й не вартий — „тсвариш“), я поїхала додому й напевне більше не повернусь. Ти хотів мною оволодіти, та помиливсь. Для себе гірше зробив. Женька“.

І це все? Все, що залишилося від милої, смуглявої Женьки? Васюк тримтячими руками дрібненько пошматував писульку, кинув у куток і вийшов до себе. Васюк ліг. Вкутався з головою в ковдру й одвернувся до стіни. Хазяйка над обід приходила й кликала їсти, але він одмовився. Пролежав до вечора, і ввечері не пішов їсти, не хотілося. Тоді хазяйка вийшла до Таліра і про щось тихо з ним радилась. А через кілька годин прийшов лікар, заборонив читати, багато думати й наказав спокійно лежати.

І Васюк лежав. Але хто може заборонити людині щось думати? Смішно. Але так груди спирає, доходить до горла й не дає дихати. І так тяжко, бо самотно, буденно... Іноді прийде хтось із знайомих і зараз же піде, зажурено похитає за дверима головою й зідхне. І так уже ось кілька днів прислухався до життя в Таліровій кімнаті. Талір гомонить, співає собі потихеньку, бо й він же знає, що Васюк хорий.

— Чому Талір такий? Веселий, енергійний, — думав Васюк і наче ніколи не сердився на Таліра. Це ж він про лікаря потурбувався. Тепер хотілося міцно стиснути в обіймах цього життєрадісного, бадьорого Таліра. Чому він не прийде? Хіба покликати самому, щоб прийшов? А ніяково — ніколи до себе не кликав. А може не послухає й не прийде. Прийшов би до нього, щось розповів би про місто, про себе, сказав би де тепер Женька, що вона робить... А, нехай. Не треба. А такого багато є навколо цікавого, навіть дрібниці, але такі, що захоплюють, що дзвінко бреньять струною в житті кожної людини. Ну, от Женька, дрібниця, а...

— Ай, голова знову зашуміла, закрутилась од ненависних, але разом з тим і цікавих милих думок. А лікар багато заборонив думати. А хіба не все одно?..

Пригадує райком, понурого, мовчазного керсправа з паперами, безліч паперів. Починає кидати в жар і Васюк непритомніє.

Сьогодні прокинувся рано. Чуть починав розжевроватися й займатись полум'ям, рожево-блакитний, весняний ранок. Чомусь так зробилося радісно й легко. Він мабуть видужує. Здалося, що ранок у вікно, з першим промінням сонця, наливає тіло міццю й здоров'ям. Натягнулися струни в середині й срібно-радісно бреньять. О, співають...

Це Талір уже прокинувся. А чому він на роботу не поспішає? Чи може сьогодні неділя? Покликати зараз Таліра. Ось злізе з ліжка, підійде до стіни й гукне...

У цю ж мить двері до Васюка широко відчиняються і на порозі стає Талір, одягнений не по-буденному й не по-домашньому, з дорожньою корзиною в руках.

— Талірі!..—протягнув до нього Васюк обидві руки й зрадів, як ще нікому тут, ніколи, вигукнув, наче не бачив когось з близьких кілька років і несподівано зустрівся.

— А чого це ти з корзиною, куди це ти зібрався?

— Прощавайте, товаришу Васюк, я вже їду зовсім звідси в місто.

— Що?!! І він кидає, виїжджає? Хотів підвестись на ліжку, щоб сісти, але даремно, знову лежав і не зводив очей з Таліра.

— А чого ти „викаєш“ і кажеш „прощай“?—тихо, винувато з легким докором промовив до Таліра.

— Та так, знаєш,—ніяково посміхнувся Талір,—звик. Ну, так до побачення, бо й на поїзд не встигну,—підійшов до ліжка й стиснув суху, наче з воску зіплену, тоненьку Васюкову руку.

— Та, я ще був би й забувся—привіт тобі від Женьки.

— Од Женьки? Ти бачив її—листа одержав?—Ой, як знову голова заболіла.

— Ось, хочеш—на, прочитай листа—протягнув руку з листом Талір.

Васюк знову винувато й болісно посміхнувся—листа не брав. Дивився на Таліра вогкими очима, повними сліз і благання. Знову, так несподівано вкинуло в жар. Талір почав ховатися за туманну завісу, поки зовсім не заховався.

— Бери, читай—почув він коло себе, але нічого на це не відповів.

— Тоді ще раз—до побачення.—Грюкнули двері й за дверима швидко кроки.

Все ж кімната не стає порожньою. Вона заповнюється туманом, а поза ним хтось тупцює, не видно з-за туману й безперестанно шелестить цупким налощеним папером.

— Бери, читай!—кричить над самим вухом. І руки простягають до його листа, папери, протоколи, обіжники, плани, резолюції, окружкомівські директиви...

Бери, читай!

І все шелестить так сухо. Так сухо й жорстоко, що відчувається в грудях. І від того стискається дух, лоскоче сухість у горлі, й кашель—довгий, хрипкий, притискує його голову до стіни...

У кімнаті повно диму, наче на засіданні, від цигарок, туман і знову туман стелиться вогкою пеленою, і немає йому кінця. Тихо, тихо гойдається. І раптом блискавкою.

— Ку-гу-у-у!—дужа, бадьора сирена поїзда крізь туман.

— Це Талірі!

Тихо. Сухий шелест останнього поживклого листа в-осени. Папери, цифри, літери, шпальти газет, а з-поміж них випливає Женька... Талірі... зникають. І десятки простягнених до самого носа рук, так настирливо й сухо: „читай“. Падають додолу літери зі шпальт газет, сірі, одноманітні. Падають і падають...

— Не хо-о-чу.

— Та-та, то-то к'у-гу-у-у!

Десь далі прорізало тишу, загуло й заторохкотіло.